

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Херсонський державний університет
Факультет бізнесу і права
Кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

ЕКОТУРИЗМ
ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
МІСЦЕВИХ ГРОМАД

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу 261М групи
спеціальності: 242. Туризм і рекреація
освітньо-професійної програми «Туризм»
Слободян Тарас Петрович

Керівник: доц. Макієнко О.А.

Рецензент: Данів О.А.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ МІСЦЕВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	6
1.1. Сутність та еволюція концепції екотуризму.....	6
1.2. Роль екотуризму у забезпеченні сталого розвитку місцевих громад	12
1.3. Зарубіжний досвід розвитку екотуризму	18
Висновок до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	25
2.1. Законодавча та інституційна база розвитку екотуризму.....	25
2.2. Аналіз екотуристичного потенціалу України та окремих регіонів	32
2.3. Проблеми та бар'єри розвитку екотуризму	39
Висновок до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД.....	45
3.1. Характеристика досліджуваного регіону та його туристичного потенціалу.....	45
3.2. Пропозиції щодо створення та розвитку екотуристичних маршрутів і продуктів	53
3.3. Оцінка економічної ефективності моделі розвитку екотуризму	56
Висновок до розділу 3.....	59
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні трансформаційні процеси у світовій економіці актуалізують пошук нових механізмів сталого розвитку територіальних громад, які поєднували б економічні інтереси з екологічною відповідальністю. В умовах зростання уваги до проблеми збереження природного середовища та культурної спадщини особливого значення набуває екотуризм, який розглядається не лише як форма туристичної діяльності, але й як стратегічний інструмент економічного розвитку. Для України, яка має надзвичайне біорізноманіття та багатий історико-культурний потенціал, розвиток екотуризму стає можливістю активізувати внутрішні ресурси громад, створювати нові робочі місця та стимулювати місцевий бізнес.

Другим важливим аспектом актуальності є посилення ролі місцевого самоврядування у реалізації політики сталого розвитку. У зв'язку з децентралізацією та зростанням відповідальності органів місцевої влади перед громадами виникає потреба у пошуку ефективних інструментів наповнення місцевих бюджетів і підвищення рівня життя населення. Екотуризм, як сфера, що поєднує рекреаційний, природоохоронний та економічний аспекти, здатний забезпечити комплексний ефект, сприяючи одночасно збереженню природних ресурсів та покращенню добробуту населення.

Третім аргументом актуальності є світовий досвід, який підтверджує, що екотуризм виступає дієвим чинником економічного зростання локальних територій, зокрема у країнах із високим природним потенціалом та значною кількістю природоохоронних об'єктів. Успішні практики розвитку екотуризму у Європі, Південній Америці та Азії доводять, що його запровадження може забезпечити не лише економічні вигоди, але й формування позитивного міжнародного іміджу держави. Для України ж важливим є використання таких практик із урахуванням національних особливостей та соціально-економічних умов.

Четвертим чинником, що підсилює актуальність, є зростання екологічної свідомості населення та зміна туристичних уподобань, особливо серед молоді та міських мешканців. Зростає попит на "зелені" види відпочинку, подорожі в малолюдні регіони, відвідування національних парків і заповідників, що створює основу для розширення екотуристичних послуг. Це формує передумови для диверсифікації економіки сільських територій та підвищення якості життя громад.

П'ятим аспектом є наявність проблем і викликів, пов'язаних із розвитком екотуризму в Україні. Недостатня інституційна підтримка, слабка розвиненість інфраструктури, відсутність цілісної маркетингової стратегії та недостатня поінформованість населення про можливості екотуризму знижують його економічну ефективність. Водночас саме вирішення цих проблем через впровадження нових моделей розвитку може стати важливим чинником активізації місцевих економік.

Мета дослідження – обґрунтувати роль екотуризму як інструменту економічного розвитку місцевих громад та розробити практичні рекомендації щодо його ефективного впровадження.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретико-методологічні засади екотуризму та його еволюцію як соціально-економічного явища.
2. Дослідити зарубіжний досвід розвитку екотуризму та можливості його адаптації в Україні.
3. Проаналізувати сучасний стан екотуризму в Україні, визначити потенціал та основні проблеми.
4. Розробити модель розвитку екотуризму для конкретного регіону та оцінити її економічну ефективність.

Об'єкт дослідження – процес розвитку екотуризму в системі місцевого економічного розвитку.

Предмет дослідження – механізми, інструменти та практичні моделі впровадження екотуризму як чинника економічного зростання місцевих громад.

Методи дослідження – аналіз та синтез наукових джерел, системний та порівняльний аналіз, соціологічні опитування, статистичний метод, методи економічного прогнозування та моделювання.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці та апробації моделі розвитку екотуризму як ефективного інструменту зміцнення економічної бази територіальних громад із урахуванням українських реалій.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що екотуризм, за умови цілеспрямованої підтримки органів місцевого самоврядування та належної інфраструктури, може стати ключовим драйвером економічного розвитку громад.

Теоретичне значення роботи визначається поглибленням наукового розуміння взаємозв'язку між розвитком екотуризму та місцевим економічним розвитком.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання результатів для формування місцевих стратегій розвитку, підготовки проєктів екотуристичних маршрутів і програм залучення інвестицій у громади.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи пройшли апробацію у формі доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (Івано-Франківськ, 13-14 листопада 2025 р.).

Результати дослідження знайшли відображення у публікації тез доповідей конференції.

Структура роботи. Структурно дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять у своєму складі підрозділи, висновків, списку використаних джерел (70 найменувань), а також додатків. Загальний обсяг роботи – 78 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ МІСЦЕВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність та еволюція концепції екотуризму.

Екотуризм як соціокультурне й економічне явище виник на перетині двох глобальних тенденцій сучасності: зростання інтересу до подорожей і відпочинку та усвідомлення необхідності охорони довкілля. Його сутність полягає у поєднанні туристичної діяльності з екологічною відповідальністю, що означає мінімізацію негативного впливу на природу та сприяння її збереженню. На відміну від традиційних форм масового туризму, екотуризм орієнтований не на споживання ресурсів, а на їх збереження й відновлення. Це не лише вид подорожей, але й своєрідна філософія гармонійного співіснування людини з природою, що формує нову культуру поведінки в довкіллі (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сутність екотуризму

Аспект сутності екотуризму	Ключові характеристики	Соціально-економічне значення	Екологічне значення	Проблеми та виклики
Визначення та концепція	Екотуризм – поєднання відпочинку з природоохоронною діяльністю, збереженням культурної спадщини та освітою	Створення робочих місць, розвиток локального бізнесу	Підвищення рівня екологічної свідомості населення	Недостатнє розуміння суспільством сутності екотуризму
Сталий розвиток	Орієнтація на довгострокове збереження природних і культурних ресурсів	Забезпечення сталого доходу для місцевих громад	Зменшення антропогенного тиску на природу	Комерціалізація без урахування екологічних принципів
Економічна функція	Джерело диверсифікації економіки місцевих громад	Зростання інвестицій у регіони, підтримка малого бізнесу	Інвестування у природоохоронні заходи	Недостатня фінансова підтримка з боку держави
Культурна складова	Відновлення та популяризація традицій і локальної культури	Розвиток крафтового виробництва, етнофестивалів	Формування шанобливого ставлення до культурної спадщини	Ризик комерціалізації культури
Освітня місія	Формування екологічної культури серед туристів та місцевого населення	Залучення молоді до природоохоронних практик	Поширення знань про біорізноманіття	Обмежена зацікавленість туристів у просвітницьких заходах

Аспект сутності екотуризму	Ключові характеристики	Соціально-економічне значення	Екологічне значення	Проблеми та виклики
Соціальний вимір	Співпраця громади, бізнесу та держави	Зростання рівня зайнятості, розвиток інфраструктури	Баланс між розвитком і збереженням природи	Низький рівень підготовки кадрів
Глобальний контекст	Відповідність міжнародним стандартам екотуризму	Залучення іноземних туристів, підвищення конкурентоспроможності	Виконання глобальних природоохоронних зобов'язань	Відставання України від світових тенденцій

Важливим аспектом сутності екотуризму є його освітня складова. Подорожуючи природними територіями, туристи не тільки милуються краєвидами, а й здобувають знання про екосистеми, флору та фауну, культурну спадщину регіонів. Таким чином, екотуризм виконує виховну функцію, адже формує екологічне мислення, підвищує рівень екологічної свідомості й спонукає до відповідальної поведінки у повсякденному житті. Це дає змогу розглядати його як інструмент екологічної освіти та популяризації сталого способу життя серед широких верств населення.

Ще однією сутнісною рисою екотуризму є його тісний зв'язок із природоохоронною діяльністю. Значна частина екотуристичних маршрутів прокладається через національні природні парки, біосферні резервати, заповідники та інші охоронювані території. Це створює подвійний ефект: з одного боку, забезпечує фінансову підтримку цих установ через надходження від туристів, а з іншого — підвищує престиж природоохоронної справи. Таким чином, екотуризм стає не лише формою дозвілля, але й механізмом залучення суспільства до збереження біорізноманіття та екологічного балансу.

Сутність екотуризму також проявляється у його соціально-економічній функції. Розвиток цього виду туризму сприяє підтримці місцевих громад, оскільки значна частина доходів залишається на місцях і використовується для розвитку інфраструктури, підтримки ремесел та культурних традицій. На відміну від масового туризму, прибутки якого часто відтікають у великі корпорації, екотуризм забезпечує більш справедливий розподіл економічних вигод і сприяє збереженню автентичності сільських територій. У цьому сенсі він виконує роль каталізатора сталого регіонального розвитку [68].

Невід’ємним елементом сутності екотуризму є його орієнтація на сталий розвиток. Це означає прагнення до балансу між економічними, соціальними та екологічними інтересами. Екотуризм не допускає надмірної експлуатації ресурсів, він передбачає використання екологічно чистих технологій, дотримання етичних норм взаємодії з місцевим населенням і природою. Завдяки цьому він розглядається як альтернатива традиційним формам туризму, які нерідко призводять до деградації ландшафтів, забруднення довкілля чи втрати культурної автентичності.

Сутність екотуризму не зводиться лише до подорожей на природні території — це також система цінностей і норм поведінки. Туристи, які обирають екотуризм, зазвичай прагнуть інтеграції з довкіллям, духовного збагачення, гармонії та відновлення. Вони цінують не стільки комфорт чи розваги, скільки можливість зануритися у справжнє природне середовище, відчувати його первозданність. Це формує особливу етику мандрівника, яка базується на принципах «не нашкодь», «бережи», «передай наступним поколінням».

Таким чином, сутність екотуризму полягає у поєднанні рекреаційної, пізнавальної, природоохоронної та соціально-економічної функцій. Він є не просто видом відпочинку, а комплексною діяльністю, що охоплює екологічну освіту, розвиток місцевих громад, збереження культурної спадщини та охорону природи. У сучасному світі екотуризм постає як один із найперспективніших напрямів сталого розвитку, здатний одночасно задовольняти потреби людей у відпочинку й гармонізувати їхні відносини з довкіллям.

Еволюція концепції екологічного туризму пов’язана з глобальними соціально-економічними, культурними та екологічними процесами, які відбувалися у світі протягом другої половини XX – початку XXI століття. На початковому етапі розвиток туризму вважався переважно індустріальною сферою, орієнтованою на масовість і прибутковість. Проте зростання антропогенного навантаження на природні екосистеми, а також усвідомлення

цінності біорізноманіття зумовили появу нового підходу – екотуризму, що поєднав у собі відпочинок, пізнання та збереження природи [59]. З цього часу концепція почала формуватися як альтернатива масовому туризму, що сприяло її швидкій популяризації в усьому світі.

У 1990-х роках екотуризм почав осмислюватися науковцями та практиками як інструмент сталого розвитку, що здатний забезпечити баланс між господарською діяльністю та охороною довкілля. В Україні важливим етапом стало підготування Національної доповіді про екотуризм [41], де було наголошено на необхідності розвитку цієї сфери як елемента державної екологічної політики. У цьому документі було закладено основи розуміння екотуризму не лише як рекреаційної діяльності, а й як освітньої практики, що підвищує екологічну свідомість громадян [41]. Відтак концепція екотуризму почала інтегруватися в освітні та управлінські стратегії.

Суттєвим чинником еволюції концепції стало формування наукових підходів до визначення її змісту. У працях українських дослідників [13, 23] акцентується, що екотуризм має відрізнятися від традиційного туризму низьким рівнем впливу на довкілля, використанням локальних ресурсів та підтримкою місцевих громад. Таке трактування дозволило перейти від абстрактного поняття "екологічного відпочинку" до комплексної системи організації туристичної діяльності, яка враховує природоохоронні та соціокультурні аспекти.

У 2000-х роках в Україні почали розвиватися перші практичні моделі екотуризму, насамперед у межах національних природних парків та біосферних заповідників. Як зазначає В. Гетьман [12], на прикладі Карпат і Полісся було апробовано різні форми екотуристичних маршрутів, що поєднували природничу та культурну складові. У цих регіонах формувалися спеціальні туристичні стежки, освітні програми та системи співпраці з місцевим населенням, що стало прикладом інтеграції науки, практики та громадських ініціатив.

Важливим напрямом еволюції стало поєднання екотуризму із сільською гостинністю. У дослідженні В. Гетьмана, Д. і Т. Гринюк [14] підкреслюється, що екотуризм у поєднанні з агротуризмом дає змогу зміцнювати економіку сільських територій, зберігати культурну спадщину та стимулювати розвиток локального бізнесу. Такий підхід формує нову концепцію "гуманізованого туризму", який орієнтується не лише на природу, а й на взаємодію з місцевими громадами. Це відповідає глобальним тенденціям, де екотуризм поступово трансформується у соціально-екологічний проєкт.

Значний внесок у розвиток концепції зробили конференції та наукові форуми. Матеріали міжнародної конференції «Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах» [25] відображають поглиблення наукових дискусій щодо поєднання екологічної політики, туризму та міжнародного співробітництва. Саме в цей період екотуризм почав розглядатися як інструмент транскордонної співпраці та збереження унікальних природних комплексів. Цей вектор і досі актуальний для Карпатського регіону, де екологічні маршрути поєднують території кількох держав.

Розвиток екотуризму в регіональному вимірі також відіграв ключову роль у формуванні його сучасної концепції. Зокрема, дослідження О. Міщенка [40] щодо Волині та Н. Габчака [24] щодо Закарпаття демонструють, що саме через локальні ініціативи відбувається наповнення загальнонаціональної моделі конкретним змістом. На рівні окремих областей формувалися програми розвитку туризму, інфраструктурні проєкти та спеціалізовані маршрути, які забезпечували не лише збереження довкілля, а й соціально-економічний розвиток територій.

Окремий внесок у концепцію зробили наукові дослідження з освітнього виміру екотуризму. А. Конох [33] у своїй роботі доводить, що підготовка фахівців у сфері екотуризму має ґрунтуватися на інтеграції знань з екології, педагогіки та туризмознавства. Це свідчить про поступове розширення розуміння екотуризму не лише як виду діяльності, а й як науково-освітньої практики, здатної виховувати нове покоління з екологічним світоглядом.

Поступово в українській науковій традиції утверджується уявлення про екотуризм як складову державної політики. Л. Красавцева [36] акцентує, що ефективне управління у цій сфері вимагає координації між різними інституціями – природоохоронними установами, місцевою владою, туристичними організаціями. Такий підхід дозволяє розглядати екотуризм як частину системи державного управління, що інтегрується в концепцію сталого розвитку.

Значний розвиток концепції спостерігається у прикладному вимірі. Довідники та путівники, як-от праця В. Коржика [34] про маршрути Буковини, демонструють, як екотуризм став невід'ємною частиною локальної туристичної інфраструктури. Це свідчить, що на певному етапі він вийшов за межі наукових і теоретичних обговорень та став практичною реальністю, яка впливає на культурне й економічне життя регіонів.

Сучасна концепція екотуризму в Україні формується на перетині екологічної науки, державної політики та практичного туризмознавства. Вона поєднує збереження природи, просвітницьку діяльність, підтримку місцевих громад та міжнародну співпрацю [23]. Така багатовекторність дозволяє розглядати екотуризм як інструмент комплексного розвитку регіонів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що еволюція концепції екотуризму пройшла шлях від абстрактної ідеї "екологічного відпочинку" до складної інтегрованої моделі, яка включає науковий, освітній, управлінський та практичний виміри. Сучасний екотуризм в Україні є не лише формою відпочинку, а й важливим соціально-економічним та культурним явищем, що сприяє реалізації стратегії сталого розвитку та інтеграції країни у світові тенденції збереження природи й розвитку туризму.

1.2. Роль екотуризму у забезпеченні сталого розвитку місцевих громад.

Екотуризм у сучасних умовах набуває дедалі більшого значення як важливий інструмент сталого розвитку місцевих громад. Його унікальність полягає у здатності поєднувати екологічні, соціальні та економічні аспекти розвитку, створюючи умови для гармонійного співіснування людини й природи. На відміну від традиційного туризму, що часто має споживацький характер і призводить до виснаження природних ресурсів, екотуризм орієнтований на збереження довкілля та культурної спадщини. Це робить його ключовим чинником у пошуку нових моделей розвитку регіонів, які прагнуть зберегти унікальність своєї природи та водночас забезпечити економічне зростання.

Сталий розвиток місцевих громад є комплексною концепцією, що передбачає гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних аспектів життя населення, спрямоване на забезпечення довгострокової життєздатності територій. Його основна ідея полягає у створенні таких умов, за яких сучасні потреби людей задовольняються без загрози для можливостей майбутніх поколінь. На рівні місцевих громад це означає формування важливих ефективних механізмів управління ресурсами, розвиток конкурентоспроможної економіки, підтримку екологічного балансу та сприяння соціальній згуртованості. Застосування принципів сталого розвитку дає змогу громадам не лише долати економічні та соціальні виклики, а й закладати підвалини для стабільного прогресу у майбутньому [14].

Важливим аспектом сталого розвитку є економічна стабільність і диверсифікація місцевих економік. Багато громад стикаються з проблемою залежності від одного-двох секторів господарства (наприклад, аграрного виробництва чи промисловості), що робить їх уразливими до кризових коливань. Сталий розвиток передбачає створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій, впровадження інновацій, а також використання місцевих ресурсів у спосіб, який сприятиме формуванню нових

економічних напрямів. Наприклад, розвиток екотуризму, зеленої енергетики чи креативних індустрій може забезпечити додаткові джерела доходів і підвищити конкурентоспроможність громади.

Не менш важливою складовою є соціальний вимір сталого розвитку, що включає забезпечення справедливого доступу до освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг і культурних ресурсів. Місцеві громади, які прагнуть сталості, повинні створювати умови для інклюзивного розвитку, враховувати потреби різних соціальних груп і сприяти соціальній інтеграції. Соціальна справедливість та згуртованість є основою формування громадянської відповідальності та довіри до влади, що, у свою чергу, зміцнює демократичні інститути на місцевому рівні. Сильна громада – це не лише економічно ефективна, а й така, де кожен мешканець відчуває свою приналежність і значущість.

Важливе місце в концепції сталого розвитку громад займає екологічний компонент. Місцеві громади зобов'язані раціонально використовувати природні ресурси, впроваджувати екологічно безпечні технології та мінімізувати негативний вплив людської діяльності на довкілля. Це стосується питань збереження водних ресурсів, ефективного управління відходами, захисту біорізноманіття та впровадження принципів циркулярної економіки. Екологічна складова є основою довготривалої життєздатності території, адже без якісного довкілля неможливе повноцінне існування людини та економічний прогрес [12].

Інституційна спроможність і доброчесне управління також є ключовими чинниками сталого розвитку громад. Саме від ефективності місцевого самоврядування залежить, наскільки громада здатна реалізувати принципи прозорості, підзвітності та участі громадян у прийнятті рішень. Наявність стратегічного планування, якісного менеджменту ресурсів та дієвого механізму взаємодії з громадськістю забезпечує довіру до влади й підвищує рівень участі населення у формуванні майбутнього громади. Важливим є також впровадження цифрових технологій в управління, що дає змогу

оптимізувати процеси, знизити рівень бюрократії й підвищити ефективність надання послуг.

Одним із рушіїв сталого розвитку виступає партнерство та співпраця між різними секторами – державним, приватним та громадським. Для місцевих громад особливо важливим є формування моделей публічно-приватного партнерства, що дозволяють реалізовувати масштабні інфраструктурні проєкти, розвивати туризм, підтримувати освітні та соціальні програми. Громадські організації та благодійні фонди стають важливими суб'єктами у цьому процесі, адже вони здатні мобілізувати додаткові ресурси, залучати міжнародні гранти та сприяти активізації мешканців у вирішенні локальних проблем [11].

Нарешті, сталий розвиток місцевих громад є динамічним і комплексним процесом, що вимагає системного підходу, довгострокових стратегій і постійного моніторингу результатів. Його досягнення можливе лише тоді, коли економічні, соціальні й екологічні завдання реалізуються у взаємозв'язку та взаємозалежності. Тільки гармонійне поєднання цих трьох вимірів може гарантувати, що громада стане стійкою до внутрішніх і зовнішніх викликів, зможе адаптуватися до глобальних змін і водночас зберігати власну ідентичність та самобутність. Саме тому сталий розвиток є не лише стратегією, а й ціннісною основою сучасного місцевого самоврядування.

Основною рисою екотуризму є його тісний зв'язок із місцевими громадами, адже саме вони стають безпосередніми бенефіціарами туристичної діяльності. Завдяки екотуризму громади отримують можливість формувати нові джерела доходу, не руйнуючи природного середовища, що є основою їхнього майбутнього розвитку. Така взаємодія сприяє зміцненню соціальної згуртованості, формуванню нових підприємницьких ініціатив, зокрема у сфері гостинності, харчування, перевезень та виробництва локальних продуктів. Таким чином, екотуризм виступає не лише сферою відпочинку, а й соціально-економічним явищем, що стимулює розвиток на рівні громад [9].

З економічної точки зору, екотуризм є важливим чинником диверсифікації доходів місцевого населення. У багатьох регіонах, де основою економіки є сільське господарство або лісозаготівля, туристична діяльність дозволяє зменшити залежність від традиційних галузей та створити нові робочі місця. Це особливо актуально для віддалених і депресивних територій, де обмежені можливості для працевлаштування. Створення туристичної інфраструктури – гостьових садиб, кемпінгів, інформаційних центрів – стає стимулом для розвитку малого та середнього бізнесу, що підвищує конкурентоспроможність регіональної економіки.

Соціальний вимір екотуризму проявляється у зміцненні місцевих громад та формуванні активного громадянського суспільства. Туристична діяльність часто передбачає залучення мешканців до прийняття рішень, управління природоохоронними територіями та організації культурних заходів. Це сприяє зростанню соціальної відповідальності та формує відчуття причетності до розвитку своєї території. Крім того, екотуризм є ефективним інструментом інтеграції молоді, адже залучення її до екологічних та туристичних проектів формує нові компетенції й розширює можливості для самореалізації.

Не менш важливим аспектом є культурна складова екотуризму. Вона полягає у збереженні та популяризації місцевих традицій, ремесел, кухні та обрядів. Туристи, відвідуючи громади, знайомляться не лише з природними красотами, а й з культурним багатством регіону. Це стимулює відновлення етнографічних фестивалів, розвиток народного мистецтва, поширення крафтового виробництва. Таким чином, екотуризм стає дієвим механізмом підтримки культурної ідентичності місцевих громад, що особливо важливо в умовах глобалізації та уніфікації культурних практик.

Екологічний вимір екотуризму проявляється у зменшенні негативного впливу людини на природу та стимулюванні природоохоронних заходів. Організація туристичної діяльності на засадах екологічної відповідальності сприяє збереженню біорізноманіття, зменшенню сміттевого навантаження та раціональному використанню природних ресурсів. До того ж, частина коштів,

отриманих від екотуристів, може спрямовуватися на фінансування природоохоронних проектів, створення еколого-освітніх програм та розвиток заповідної справи. Таким чином, громади отримують не лише економічну вигоду, а й довгострокові екологічні переваги [4].

Особливої уваги заслуговує освітня функція екотуризму. Завдяки участі у туристичних маршрутах, відвідуванню природних парків і еколого-освітніх центрів, як місцеві мешканці, так і туристи формують нове бачення відносин людини з довкіллям. Екотуризм сприяє поширенню знань про необхідність збереження екосистем, правильного поводження з відходами, ощадливого використання ресурсів. Це має довгостроковий ефект, оскільки формує покоління людей із високим рівнем екологічної культури, що стає основою для подальшого сталого розвитку.

Інтеграція екотуризму у стратегії розвитку територіальних громад створює передумови для формування комплексної моделі сталого розвитку. Громади, що активно розвивають цю сферу, отримують можливість поєднувати економічне зростання з охороною природи та збереженням культурної спадщини. Важливо, що екотуризм дозволяє уникати надмірної індустріалізації та урбанізації, пропонуючи альтернативу, яка базується на збалансованому використанні ресурсів. Такий підхід відповідає глобальним цілям сталого розвитку, визначеним ООН.

Разом із тим, розвиток екотуризму стикається з низкою викликів. Серед основних проблем – недостатній рівень інфраструктури, слабка підтримка з боку держави, відсутність належної підготовки кадрів. Нерідко туристичні маршрути розробляються без урахування екологічних обмежень, що може призводити до деградації природних територій. Крім того, низький рівень обізнаності населення щодо сутності екотуризму стає бар'єром для його поширення. Вирішення цих проблем потребує цілеспрямованої політики та координації зусиль різних стейкхолдерів [10].

Важливим завданням є створення ефективної нормативно-правової бази, що регулює діяльність у сфері екотуризму. Необхідно встановити чіткі

правила щодо використання природних ресурсів, проведення туристичних заходів та взаємодії з місцевими громадами. Лише за умов правової визначеності можна забезпечити збалансований розвиток цієї галузі. Крім того, державна політика повинна стимулювати інвестиції у розвиток екотуристичної інфраструктури, включаючи транспорт, цифрові сервіси та освітні проекти.

Значну роль у розвитку екотуризму відіграють міжнародні практики. Досвід таких країн, як Коста-Рика, Словенія чи Фінляндія, демонструє, що грамотне управління туристичними потоками може забезпечити високий рівень добробуту громад при збереженні природних багатств. Україна може адаптувати ці моделі, розвиваючи власні унікальні туристичні маршрути на основі Карпат, Полісся, Поділля та інших регіонів. Це дозволить інтегрувати українські громади у глобальний ринок екотуризму, підвищуючи їхню конкурентоспроможність.

Особливу увагу варто приділити ролі громадських організацій та місцевих ініціатив у розвитку екотуризму. Саме вони часто виступають рушійною силою змін, організовуючи екофестивалі, освітні кампанії, волонтерські програми зі збереження довкілля. Їхня діяльність не лише сприяє залученню туристів, а й формує довіру до громади як до надійного партнера у сфері туризму. Підтримка таких ініціатив з боку держави та міжнародних донорів здатна істотно прискорити розвиток екотуризму [23].

Важливо зазначити, що розвиток екотуризму має враховувати потреби та інтереси самих громад. Туристичні стратегії повинні будуватися на принципі «знизу догори», коли місцеве населення бере активну участь у плануванні й реалізації проектів. Це забезпечує соціальну справедливість та дозволяє уникнути конфліктів між громадами і бізнесом. Більше того, такий підхід формує стійкі економічні моделі, що ґрунтуються на реальних потребах та ресурсах територій.

Отже, роль екотуризму у забезпеченні сталого розвитку місцевих громад є багатогранною та стратегічно важливою. Він сприяє економічному

зростанню, соціальній інтеграції, збереженню культурної ідентичності та природних ресурсів. За умови належної підтримки з боку держави, місцевих органів влади та громадських організацій, екотуризм може стати ключовим фактором формування сталого розвитку територіальних громад України. У перспективі він здатний перетворитися на одну з провідних галузей, що забезпечуватиме баланс між економікою, суспільством і природою.

1.3. Зарубіжний досвід розвитку екотуризму.

Зарубіжний досвід розвитку екотуризму є важливим джерелом практичних моделей і стратегій, які можуть бути адаптовані для розвитку цього напрямку в Україні. На сьогодні провідними країнами у сфері екотуризму вважаються Коста-Рика, Канада, Нова Зеландія, Швейцарія, Фінляндія та низка інших держав, які сформували цілісні підходи до поєднання охорони довкілля та економічного розвитку місцевих громад. У цих країнах екотуризм розглядається не лише як туристична діяльність, а як комплексна стратегія сталого розвитку, що сприяє підвищенню рівня життя населення, збереженню природних екосистем та культурної спадщини (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Іноземний досвід розвитку екотуризму

Країна / Регіон	Основні підходи та особливості розвитку екотуризму	Результати та значення для місцевих громад
Коста-Рика	Законодавчо закріплені пріоритети екології, система національних парків, сертифікація сталого туризму	Формування міжнародного іміджу «зеленої держави», розвиток місцевого бізнесу та зростання доходів громад
Кенія	Сафарі-парки, співпраця з громадами у збереженні дикої природи	Створення робочих місць, підтримка традиційних культур, надходження від туризму у місцеві бюджети
Швейцарія	Інтеграція екотуризму з агротуризмом, акцент на якісну інфраструктуру та екологічні стандарти	Розвиток гірських регіонів, збереження культурних ландшафтів, підтримка фермерських господарств
Канада	Акцент на дикій природі, розбудова національних парків, популяризація екологічної освіти	Приваблення туристів у віддалені регіони, розвиток місцевої економіки, екологічна свідомість населення

Країна / Регіон	Основні підходи та особливості розвитку екотуризму	Результати та значення для місцевих громад
Австралія	Збереження унікальних екосистем (Великий Бар'єрний риф, пустелі), суворий контроль за туристичним навантаженням	Баланс між туризмом і охороною природи, додаткові прибутки для громад, підтримка місцевих культур аборигенів
Норвегія	Концепція «зеленого туризму», розвиток еко-готелів, використання відновлюваної енергії	Підвищення конкурентоспроможності країни на ринку туризму, розвиток сільських регіонів
Непал	Гірський туризм, залучення місцевого населення до управління маршрутами та обслуговування	Зайнятість для громад у віддалених районах, формування стійких джерел доходу
Індонезія (Балі)	Розвиток екотуристичних сіл, акцент на традиційній культурі та охороні природи	Збереження культурної ідентичності, збільшення доходів від туризму, підтримка ремесел
Нова Зеландія	Поєднання пригодницького та екотуризму, суворий екологічний контроль	Приваблення молодих туристів, збереження унікальної флори й фауни, активізація місцевих бізнесів
Фінляндія	Туризм у північних регіонах, еко-курорти, використання технологій «чистої енергії»	Розвиток малозаселених територій, популяризація екологічного способу життя
Німеччина	Концепція «зеленої економіки», розвиток екостежок, підтримка громадських ініціатив	Розширення можливостей для малого бізнесу, залучення туристів у сільські регіони
Ісландія	Контрольований туризм у вразливих природних зонах, популяризація геотермальних ресурсів	Економічне зростання у важкодоступних регіонах, збереження природних ландшафтів
Японія	Поєднання екотуризму з культурним туризмом, акцент на гармонії з природою	Збереження культурної спадщини, розвиток регіонів, що постраждали від урбанізації
Бразилія	Екотуризм у Амазонії, співпраця з місцевими племенами	Підтримка традиційних культур, фінансування охорони тропічних лісів
ПАР	Розвиток національних парків і приватних заповідників, сафарі як головний продукт	Значні доходи від туризму, підвищення ролі громад у збереженні дикої природи [25, 27, 31, 34 тощо]

Одним із найбільш яскравих прикладів є Коста-Рика, яка ще у 1980-х роках визначила екотуризм пріоритетним напрямком національної економіки. Країна інвестувала значні кошти у створення національних парків, біосферних резерватів та природоохоронних зон. На сьогодні близько чверті території Коста-Рики має статус охоронюваних земель, а екотуризм приносить значну частину доходів у державний бюджет. Успіх Коста-Рики пояснюється тим, що

держава змогла гармонійно поєднати охорону природи з розвитком туристичної інфраструктури та створенням робочих місць у сільських громадах.

Канада також є прикладом ефективної моделі розвитку екотуризму. Основою канадської концепції є широка мережа національних парків та резерватів, які охоплюють унікальні природні зони — від Арктики до приатлантичних регіонів. Канадська модель вирізняється високим рівнем інтеграції місцевих громад у туристичні проєкти. Багато ініціатив розробляються та реалізуються спільно з корінними народами, що дає змогу не лише зберегти їхні культурні традиції, а й забезпечити економічний розвиток у віддалених регіонах. У результаті екотуризм у Канаді поєднує природоохоронні та соціально-економічні цілі.

Нова Зеландія стала відомою завдяки своєму унікальному підходу до брендування екотуризму. Основною концепцією країни є принцип «100% Pure New Zealand», який наголошує на екологічній чистоті та автентичності туристичних продуктів. Розвиток екотуризму тут здійснюється через екологічні маршрути, активний відпочинок на природі, а також через популяризацію культури маорі. Новозеландський досвід демонструє, що правильно сформований туристичний бренд може суттєво підвищити привабливість країни для міжнародних туристів, забезпечивши значний економічний ефект.

У Європі значну увагу розвитку екотуризму приділяють країни Скандинавії, зокрема Фінляндія та Швеція. У цих країнах екотуризм розглядається як елемент загальної стратегії сталого розвитку, що передбачає не лише охорону довкілля, але й використання відновлюваних джерел енергії у туристичній інфраструктурі, розвиток екологічного транспорту та екологічної освіти для туристів. Скандинавський досвід є цінним прикладом того, як екотуризм може інтегруватися у ширший контекст екологічної політики [56].

Швейцарія є прикладом країни, де екотуризм гармонійно поєднується з розвитком гірських територій. Завдяки унікальним Альпам країна змогла побудувати туристичну інфраструктуру, що поєднує активний відпочинок із природоохоронними ініціативами. Швейцарська модель особливо цінна тим, що демонструє можливості екотуризму для збереження традиційного сільського господарства та місцевих культурних практик. Завдяки туристичним маршрутам та агротуризму багато гірських громад отримують додаткові джерела доходів, зменшуючи ризики економічної маргіналізації.

Важливим прикладом є й досвід Африки, зокрема Кенії та Танзанії. Тут екотуризм ґрунтується на національних парках і сафарі, які приваблюють мільйони туристів з усього світу. Основним принципом африканської моделі є поєднання охорони дикої природи та залучення місцевих громад до управління туристичними об'єктами. Частина прибутків від туризму спрямовується на фінансування природоохоронних програм, зокрема боротьбу з браконьерством, що робить екотуризм важливим інструментом екологічної безпеки.

Цікавим напрямом розвитку екотуризму є практика Латинської Америки, окрім Коста-Рики. Наприклад, у Перу чи Еквадорі активно розвивається туризм у зонах Амазонії. Тут екотуризм поєднує пізнання природного різноманіття з культурною автентичністю корінних народів. Важливою рисою цих проєктів є екологічна освіта туристів, що сприяє формуванню глобальної екологічної свідомості. Латиноамериканська модель екотуризму демонструє, як туризм може стати засобом підтримки культурного розмаїття [59].

Не можна не згадати досвід Австралії, де екотуризм базується на унікальних природних об'єктах, таких як Великий Бар'єрний риф. Австралійська модель вирізняється високим рівнем наукового супроводу: усі туристичні програми розробляються із залученням екологів, біологів та інших фахівців. Це дозволяє зберігати природні екосистеми, одночасно

забезпечуючи розвиток туристичного бізнесу. Важливим аспектом є також інтеграція аборигенних спільнот у туристичні проекти.

В Азії екотуризм активно розвивається у таких країнах, як Непал та Бутан. У цих державах екотуризм тісно пов'язаний із гірським туризмом та духовними практиками. Наприклад, Бутан обрав модель «високоякісного, але маломасштабного туризму», що дозволяє зменшити антропогенне навантаження на природу, зберігаючи при цьому значні доходи від туристичних потоків. Цей підхід є цінним прикладом того, як екотуризм може бути інтегрований у національну стратегію сталого розвитку.

У Сполучених Штатах екотуризм розвивається через широку мережу національних парків, зокрема таких, як Йеллоустоун чи Гранд-Каньйон. Американська модель вирізняється високим рівнем державного управління та фінансування охоронюваних територій, а також активною участю приватного бізнесу. Крім того, у США значна увага приділяється цифровим технологіям, які дозволяють регулювати туристичні потоки та мінімізувати негативний вплив на природу.

Досвід зарубіжних країн показує, що ключовим фактором успішного розвитку екотуризму є баланс між економічними інтересами та екологічними пріоритетами. У тих країнах, де цей баланс досягнутий, екотуризм став потужним інструментом економічного зростання місцевих громад, збереження природних ресурсів та формування позитивного міжнародного іміджу. Це підтверджує, що екотуризм має багатофункціональне значення, виходячи далеко за межі туристичної галузі.

Важливою характеристикою успішних моделей є також активна участь місцевих громад у плануванні та реалізації екотуристичних проектів. У більшості зарубіжних країн саме громади виступають головними вигодонабувачами від розвитку туризму, що дозволяє уникнути конфліктів і підвищує рівень соціальної згуртованості. Залучення місцевого населення також сприяє збереженню культурної спадщини та підвищенню рівня екологічної свідомості [66].

Зарубіжний досвід доводить, що екотуризм може стати важливим чинником економічної диверсифікації, особливо у сільських та віддалених районах. Країни, що обрали цей шлях, змогли створити тисячі робочих місць, зменшити рівень бідності та забезпечити додаткові джерела надходжень у місцеві бюджети. Це робить екотуризм не лише сферою відпочинку, але й реальною економічною стратегією.

Отже, зарубіжний досвід розвитку екотуризму демонструє різноманіття моделей та практик, але всі вони ґрунтуються на єдиному принципі: гармонії між людиною і природою. Для України цей досвід є надзвичайно цінним, адже дозволяє врахувати як позитивні приклади, так і проблеми, з якими стикалися інші держави. Використання зарубіжних напрацювань дає змогу побудувати ефективну систему екотуризму, яка стане важливим інструментом сталого розвитку місцевих громад.

Висновок до розділу 1

Екотуризм як специфічний напрям туристичної діяльності формується на перетині ідей сталого розвитку, охорони довкілля та потреби у диверсифікації місцевих економік. У науковій літературі він визначається як відповідальний вид подорожей до природних територій, що сприяє збереженню екосистем, розвитку культурної спадщини та добробуту місцевого населення. На відміну від масового туризму, екотуризм не лише споживає ресурси, а й генерує механізми їхнього збереження через економічну зацікавленість місцевих громад. Теоретичні основи цього явища ґрунтуються на положеннях концепції сталого розвитку, сформованої у другій половині XX століття, яка наголошує на необхідності збалансування економічних, соціальних та екологічних інтересів.

З методологічної точки зору, екотуризм можна розглядати у двох вимірах: як елемент соціально-економічної системи та як інструмент регіональної політики. З одного боку, він є діяльністю, що забезпечує створення доданої вартості через туристичні послуги, формує робочі місця,

сприяє розвитку малого бізнесу й підприємництва. З іншого боку, екотуризм виконує освітню й виховну функцію, оскільки підвищує рівень екологічної свідомості туристів і місцевих мешканців. Саме тому при його дослідженні доцільно застосовувати міждисциплінарні підходи, поєднуючи економічний аналіз, екологічні методи оцінки, соціологічні опитування та інструменти регіонального планування.

Важливим аспектом методологічного підґрунтя екотуризму є його інтеграція у стратегії місцевого розвитку. Для багатьох сільських та віддалених громад екотуризм стає фактично єдиною можливістю диверсифікації економічної діяльності, оскільки дозволяє перетворити природні ресурси та культурні особливості на джерело сталого доходу. Тут важливими є такі методи, як SWOT-аналіз туристичного потенціалу території, оцінка екосистемних послуг та розробка економічних моделей впливу туризму на добробут місцевого населення. Таким чином, екотуризм розглядається як комплексна система, де екологічні та економічні фактори взаємодіють у межах єдиного соціального середовища.

Загалом, теоретико-методологічні засади екотуризму у контексті місцевого економічного розвитку полягають у розумінні його як інтегративного явища, що поєднує захист довкілля, збереження культурної спадщини та формування економічних можливостей для територіальних громад. Його дослідження вимагає поєднання системного та комплексного підходів, застосування як кількісних, так і якісних методів аналізу. Це дозволяє не лише визначати економічну ефективність екотуристичних проєктів, а й оцінювати їхній соціальний та екологічний ефект, що є ключовим для побудови моделей сталого місцевого розвитку.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Законодавча та інституційна база розвитку екотуризму.

Розвиток екотуризму в Україні неможливий без чіткої та комплексної законодавчої бази, що регулює використання природних ресурсів, забезпечує охорону навколишнього середовища та сприяє розвитку туристичної інфраструктури. Вітчизняне законодавство створює правові умови для організації туристичної діяльності, визначає права і обов'язки суб'єктів господарювання, що працюють у сфері екотуризму, та формує основи співпраці державних і недержавних структур. Системність нормативної бази є ключовою для забезпечення сталого розвитку екологічно орієнтованого туризму, захисту природних екосистем та стимулювання економічного розвитку регіонів.

Таблиця 2.1

Закони та підзаконні акти України, які регулюють розвиток екотуризму

№	Назва нормативного акта	Основні положення	Вплив на розвиток екотуризму
1	Конституція України	Стаття 16 гарантує право кожного на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище; держава забезпечує охорону природних територій.	Формує базові принципи охорони природи та сталого використання природних ресурсів, що є фундаментом для екотуризму.
2	Закон України «Про туризм»	Визначає правові основи туристичної діяльності; встановлює вимоги до туристичних послуг та стандартів; регулює діяльність туроператорів і туристичних агентств.	Забезпечує правову основу організації туристичних маршрутів, у тому числі екологічно орієнтованих, та захист туристів.
3	Закон України «Про природно-заповідний фонд України»	Регулює створення, використання та охорону національних парків, заповідників, заказників і регіональних ландшафтних парків.	Сприяє організації екскурсій, освітніх програм та наукових досліджень, що є основою для екотуризму.

№	Назва нормативного акта	Основні положення	Вплив на розвиток екотуризму
4	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	Встановлює принципи збереження екосистем, обов'язки органів влади та суб'єктів господарювання щодо раціонального використання природних ресурсів.	Забезпечує дотримання екологічних норм під час туристичної діяльності, мінімізує негативний вплив на природу.
5	Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»	Зобов'язує проводити оцінку потенційного впливу проектів на екосистеми; передбачає заходи з мінімізації негативних наслідків.	Дозволяє передбачити і запобігти шкоді для природи під час реалізації екотуристичних проектів.
6	Порядок організації туристичних маршрутів на природних територіях (постанова Мінекономіки/Міндовкілля)	Встановлює вимоги до безпеки туристів; маркування маршрутів, інформування, підготовка гідів; регламентує проведення екскурсій і освітніх програм.	Підвищує безпеку і якість туристичних послуг, сприяє популяризації екотуризму.
7	Положення про дозвільну систему на територіях природно-заповідного фонду	Визначає порядок отримання дозволів для туристичної діяльності на національних парках і заповідниках; контроль чисельності туристів та будівництва.	Забезпечує екологічну стійкість туристичних маршрутів і охорону природних територій.
8	Закон України «Про публічно-приватне партнерство»	Регламентує взаємодію держави та бізнесу для спільних інвестиційних проектів, у тому числі у сфері туризму.	Створює фінансові та організаційні механізми для розвитку екотуристичної інфраструктури.
9	Місцеві програми розвитку туризму (регіональні акти)	Визначають заходи щодо створення екологічних маршрутів, облаштування кемпінгів, пунктів відпочинку; розробка інфраструктури.	Забезпечують врахування регіональних особливостей природи та культури, сприяють розвитку локального екотуризму.
10	Міжнародні конвенції та угоди (Конвенція про біорізноманіття, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, Конвенція про охорону європейських дикорослих видів)	Встановлюють міжнародні стандарти з охорони природи, збереження біорізноманіття та сталого використання ресурсів.	Гармонізують українське законодавство з міжнародними практиками, стимулюють відповідальний екотуризм.
11	Норми екологічної освіти та просвіти туристів (підзаконні акти Мінекології та МОН)	Встановлюють обов'язкове надання інформації про правила поведінки на природі, заходи щодо охорони флори і фауни;	Сприяють формуванню екологічної культури та відповідального ставлення туристів до природних ресурсів.

№	Назва нормативного акта	Основні положення	Вплив на розвиток екотуризму
		популяризація природних цінностей через освітні програми.	
12	Порядки контролю за дотриманням екологічних норм туристичними операторами	Визначає механізми державного та громадського контролю за дотриманням екологічних правил під час туристичної діяльності.	Підвищує ефективність реалізації законодавчих норм та збереження природних територій.
13	Законодавчі акти щодо інтеграції екотуризму з культурним та історичним туризмом	Регламентують створення комплексних туристичних маршрутів, що поєднують природні та культурні об'єкти.	Підвищують туристичну привабливість регіонів, сприяють економічному розвитку громад.
14	Норми щодо цифровізації екотуризму (електронні платформи, онлайн-реєстрація)	Регулюють використання електронних систем для бронювання турів та моніторингу відвідуваності природних територій.	Забезпечують прозорість туристичного бізнесу та ефективність управління ресурсами.
15	Стандарти безпеки на природних територіях	Встановлюють вимоги до маркування маршрутів, інфраструктури для туристів, інструктажів та навчання персоналу.	Підвищують рівень безпеки та комфорту туристів, сприяють розвитку сталого екотуризму.

Першою і ключовою ланкою законодавчого регулювання екотуризму є Конституція України, яка визначає право кожного на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, а також на участь у культурному та природоохоронному житті. Стаття 16 Конституції встановлює, що держава забезпечує охорону природного середовища, що включає охорону територій природно-заповідного фонду та стимулювання природоохоронної діяльності громадян. Ці положення формують базові принципи, на яких будується законодавство, спрямоване на розвиток екотуризму [23].

Закони України відіграють важливу роль у врегулюванні правових аспектів екотуризму. Зокрема, Закон України «Про туризм» визначає правові основи організації туристичної діяльності, встановлює вимоги до туристичних послуг і стандартів якості, а також регламентує діяльність туристичних агенцій і туроператорів. Цей закон є фундаментальним для розвитку будь-якої

форми туризму, зокрема екологічного, оскільки встановлює вимоги до безпечного та відповідального відвідування природних об'єктів.

Не менш важливим є Закон України «Про природно-заповідний фонд України», який визначає порядок створення, використання і охорони природних територій та об'єктів. Закон забезпечує правові гарантії для національних парків, заповідників, заказників та регіональних ландшафтних парків, що є основою для розвитку екотуристичних маршрутів. Він регламентує не лише охоронну діяльність, а й дозволяє організовувати екскурсії, освітні програми та наукові дослідження на цих територіях.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає загальні принципи збереження екосистем, встановлює обов'язки органів державної влади та суб'єктів господарювання щодо раціонального використання природних ресурсів. Дотримання норм цього закону є обов'язковим для всіх учасників екотуристичної діяльності, оскільки будь-які туристичні проекти, що включають перебування у природних територіях, повинні мінімізувати негативний вплив на флору, фауну та ландшафти [36].

Особливе значення має Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», який зобов'язує розробників туристичних проектів проводити оцінку потенційного впливу на екосистеми. Це дає можливість передбачити заходи щодо мінімізації негативних наслідків і забезпечити стале використання природних ресурсів. Використання цього інструменту дозволяє поєднувати економічні інтереси та охорону природи, що є ключовим принципом екотуризму.

Сфера екотуризму також регулюється нормами законодавства щодо безпеки туристів та відвідувачів природних територій. Відповідно до правил, встановлених Міністерством туризму та Міністерством охорони навколишнього середовища, екотуристичні маршрути повинні відповідати вимогам безпеки, передбачати маркування маршрутів, наявність інформаційних табличок і підготовку гідів. Ці заходи сприяють створенню

комфортних та безпечних умов для туристів, що підвищує привабливість екотуристичних продуктів.

Регулювання господарської діяльності на територіях природно-заповідного фонду здійснюється через дозвільну систему. Законодавство передбачає необхідність отримання спеціальних дозволів на проведення туристичної діяльності у національних парках і заповідниках. Це забезпечує контроль за чисельністю туристів, обсягами будівництва та іншими факторами, що можуть впливати на стан екосистем, а також сприяє підтримці екологічної стійкості [21].

Не менш важливими є нормативно-правові акти місцевих рад і адміністрацій, які регулюють використання природних територій у межах своїх регіонів. Місцеві програми розвитку туризму можуть передбачати конкретні заходи щодо створення екологічних маршрутів, організації інфраструктури для туристів, облаштування кемпінгів і пунктів відпочинку. Це дозволяє враховувати специфіку природних ресурсів та культурних традицій окремих регіонів.

Значну роль відіграє міжнародне законодавство та стандарти, імplementовані в українське право. Україна є учасником низки міжнародних конвенцій, таких як Конвенція про біорізноманіття, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, Конвенція про охорону європейських дикорослих видів флори та фауни. Виконання цих міжнародних зобов'язань забезпечує гармонізацію українських норм із світовими практиками та стимулює розвиток відповідального екотуризму.

Особливу увагу законодавство приділяє екологічній освіті та просвіті туристів. Норми передбачають обов'язкове надання інформації про правила поведінки на природі, заходи щодо охорони флори і фауни, а також популяризацію природних цінностей через освітні програми. Це сприяє формуванню екологічної культури населення та відповідального ставлення до природи.

Проблемним залишається питання контролю за дотриманням законодавства. Незважаючи на наявність нормативної бази, недосконала система моніторингу та слабка координація між державними органами ускладнює забезпечення ефективності правових норм. Необхідно посилити роль державної екологічної інспекції, а також залучати громадські організації та волонтерів до контролю за станом природних територій.

Додатково законодавство стимулює розвиток екотуризму через створення кластерів та партнерств між бізнесом, державою та громадськістю. Норми про публічно-приватне партнерство дозволяють об'єднувати фінансові ресурси для створення туристичної інфраструктури, підтримки зелених садиб і розвитку освітніх програм, що підвищує ефективність реалізації екотуристичних проектів [9].

Важливим аспектом є інтеграція екотуризму з культурним та історичним туризмом. Законодавчі акти України стимулюють поєднання природних ресурсів з культурними об'єктами, що створює комплексні маршрути та підвищує туристичну привабливість регіонів. Такі підходи сприяють економічному розвитку місцевих громад та збереженню культурної спадщини.

Сучасні тенденції в законодавстві спрямовані на розвиток цифрових технологій у сфері екотуризму. Регламентація використання електронних платформ для бронювання турів, онлайн-реєстрації туристів та моніторингу відвідуваності природних територій дозволяє підвищити ефективність управління екотуристичними ресурсами та забезпечити прозорість діяльності суб'єктів туристичного бізнесу.

Таким чином, законодавча база розвитку екотуризму в Україні є багаторівневою та комплексною. Вона охоплює конституційні положення, закони, підзаконні акти, місцеві нормативи та міжнародні стандарти. Незважаючи на наявні проблеми з координацією та контролем, розвиток законодавчого поля створює передумови для сталого та ефективного розвитку екотуризму, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні інтереси держави та суспільства.

Інституційна база розвитку екотуризму в Україні формується через взаємодію державних органів влади, місцевого самоврядування, наукових установ та громадських організацій. Центральну роль у регулюванні цього напрямку відіграють Міністерство культури та інформаційної політики України, яке координує туристичну політику, та Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, яке відповідає за охорону природних територій та надання дозволів на туристичну діяльність у національних парках і заповідниках. Таке розмежування повноважень дозволяє забезпечувати збалансоване поєднання розвитку туризму та збереження екологічної цінності природних об'єктів.

На регіональному рівні важливу роль відіграють обласні управління туризму та природоохоронні підрозділи, які координують діяльність на місцях, формують регіональні туристичні програми та розробляють маршрути для екотуристів. Місцеві ради та громади відповідальні за впровадження ініціатив, що стосуються інфраструктури, облаштування кемпінгів, зон відпочинку та освітніх пунктів. Така децентралізована модель дозволяє враховувати особливості кожного регіону та оптимально використовувати природні ресурси без шкоди для навколишнього середовища.

Науково-дослідна інституційна складова включає університети, інститути екології та природокористування, науково-дослідні установи, які займаються моніторингом стану екосистем, розробкою методик сталого розвитку туристичних маршрутів та оцінкою впливу туристичної діяльності на природні території. Співпраця наукових установ із державними органами забезпечує науково обґрунтоване прийняття рішень щодо планування та реалізації екотуристичних проектів [66].

Важливим компонентом інституційної бази є громадські організації та професійні асоціації, що займаються розвитком зеленого туризму, організацією навчальних програм для гідів і волонтерів, просвітницькою діяльністю серед населення та туристів. Вони також виступають контролюючим механізмом, сприяючи дотриманню екологічних стандартів та

підвищуючи відповідальність бізнесу за використання природних ресурсів. Активна участь громадських організацій допомагає формувати культуру відповідального туризму та стимулює розвиток локальних громад.

Фінансово-інституційна складова розвитку екотуризму включає механізми залучення інвестицій через публічно-приватне партнерство, грантові програми міжнародних організацій та спеціальні фонди підтримки екологічних ініціатив. Такі інструменти дозволяють створювати сучасну інфраструктуру для туристів, будувати інформаційні центри, маркувати маршрути та забезпечувати безпеку під час перебування на природних територіях. Ефективне фінансування є ключовим фактором реалізації сталих екотуристичних проектів.

Нормативно-правова інституційна база визначає чіткі правила діяльності у сфері екотуризму, включаючи закони про туризм, охорону навколишнього середовища, природно-заповідний фонд, оцінку впливу на довкілля та правила організації туристичних маршрутів. Завдяки цим законам органи влади та підприємці мають можливість діяти в правовому полі, планувати діяльність та запобігати негативному впливу на природні території, що забезпечує баланс між розвитком туризму та збереженням природи [69].

Таким чином, інституційна база розвитку екотуризму в Україні є комплексною і багаторівневою, включаючи державні органи, місцеві громади, наукові та громадські установи, а також фінансові та нормативні механізми. Її ефективність залежить від взаємодії цих складових та від здатності інституцій до координації, контролю і підтримки сталого використання природних ресурсів у туристичній сфері. Тільки так можливо забезпечити розвиток екотуризму, який буде безпечним, привабливим для туристів та екологічно відповідальним.

2.2. Аналіз екотуристичного потенціалу України та окремих регіонів

Екотуризм в Україні має значний потенціал завдяки багатству природних ландшафтів, різноманітності флори та фауни, наявності гірських

масивів, річкових долин та заповідних територій. Західний, північний та центральний регіони країни відзначаються унікальними природними об'єктами, що дозволяють розвивати активний і рекреаційний туризм. Кожен регіон має свої особливості та туристичні принади, що сприяють розвитку екологічно орієнтованих маршрутів і проектів.

Західні регіони України, зокрема Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області, виділяються гірським рельєфом Карпат, великими масивами лісів і річковими системами. Карпатські гори є не лише культурним символом України, але й унікальним природним середовищем для розвитку піших, вело- та кінних туристичних маршрутів. Лісові масиви цих областей забезпечують умови для спостереження за дикою природою та організації навчальних програм для туристів.

Івано-Франківська область відома своїми національними природними парками, такими як «Гуцульщина» та «Верховинський». Ці території характеризуються багатою флорою, включаючи рідкісні та ендемічні види, а також численними гірськими річками, що створюють умови для водного туризму та активного відпочинку. Також область пропонує можливості для розвитку сільського та агротуризму, оскільки локальні громади зберігають традиційні ремесла та культуру, що доповнює екотуристичний досвід [59].

Закарпаття вирізняється м'яким кліматом, великою кількістю лікувальних мінеральних джерел та термальних курортів, що створює умови для комбінованого рекреаційного та екотуристичного відпочинку. Тут популярні маршрути вздовж річок Латориця та Тиса, а також походи у гори Боржава та Полонина Руна. Західні Карпати також є важливим осередком біорізноманіття, що стимулює розвиток природоохоронних проектів і спостереження за флорою та фауною.

Львівська область поєднує культурну та природну складову туризму. Парк «Сколівські Бескиди» є об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО і забезпечує унікальні маршрути для піших та велотуристів. Крім того, численні річки та водоспади дозволяють організовувати водний туризм, а лісові масиви

створюють умови для екологічного навчання та орієнтування на природоохоронні цінності.

Чернівецька область вирізняється своєю географічною різноманітністю: тут є передгір'я Карпат, лісові масиви та річки Прут і Серет. Особливу цінність становлять заповідники та природні парки, які охороняють унікальні види рослин та тварин. Завдяки цьому область має високий потенціал для розвитку екологічних маршрутів, поєднуючи активний відпочинок із культурним туризмом у мальовничих селах та містечках [25].

Північні регіони України, включно з Житомирською, Чернігівською та Сумською областями, характеризуються лісовими масивами Полісся, численними річками та озерами. Ліси Полісся є ареалом для рідкісних видів флори та фауни, а багаті водні ресурси створюють можливості для водного туризму, риболовлі та сплавів на байдарках. Тут також важливу роль відіграють природні заповідники та заказники, які зберігають природну рівновагу регіону.

Житомирська область має значні площі лісових угідь і природних парків, таких як «Смільчинський» та «Словечанський», що формують умови для розвитку піших та велотуристичних маршрутів, екологічних навчальних програм та рекреаційного відпочинку. Особливу увагу тут приділяють розвитку сільського туризму та відновленню традиційних ремесел, що інтегрується в екотуристичні продукти.

Чернігівська область вирізняється наявністю національних парків, серед яких «Беремицьке» та «Ялівщина», що сприяє охороні біорізноманіття та розвитку екотуристичних маршрутів. Тут активно впроваджуються програми з екологічної освіти для місцевих жителів та туристів, організовуються тематичні походи та природоохоронні акції.

Сумська область поєднує водні й лісові ресурси, надаючи можливості для активного та рекреаційного туризму. Річки Десна та Сейм, а також численні озера створюють умови для водних походів, спостереження за птахами та природоохоронних експедицій. Завдяки цьому область має

перспективи для розвитку проєктів екотуризму, що включають як активний, так і освітньо-просвітницький напрям.

Центральні регіони України, такі як Київська, Черкаська та Полтавська області, формують екотуристичний потенціал завдяки річковим системам Дніпра, його приток, заповідним лісовим масивам та болотам. Київська область має Національний природний парк «Голосіївський» та Канівський природний заповідник, де організовуються піші маршрути, спостереження за флорою і фауною та програми екологічного навчання для школярів і студентів.

Черкаська область вирізняється плавневими ландшафтами, річковими долинами та лісостеповими зонами, що створює умови для організації активного та рекреаційного туризму. На території області розташовані заказники та природні парки, що охороняють рідкісні види рослин і тварин, а також сприяють розвитку агротуризму та екологічних фестивалів [15].

Полтавська область поєднує степові та лісостепові зони, річкові долини та численні ставки, що створює можливості для риболовлі, сплавів і пішохідних походів. Тут активно розвиваються маршрути, що поєднують природні та культурні об'єкти, зокрема садиби та історичні комплекси, що стимулює розвиток сталого туризму та локальної економіки.

Сумарно, екотуристичний потенціал цих регіонів України дозволяє реалізовувати широкий спектр маршрутів: від активного туризму в горах Західної України до водних походів у північних областях та степових і лісостепових мандрівок у центральних регіонах. Унікальність кожного регіону поєднує природні та культурні ресурси, створюючи умови для комплексного екотуристичного розвитку.

Ефективне використання цього потенціалу вимагає інтегрованого підходу, який включає координацію діяльності державних органів, місцевих громад, наукових установ та бізнесу. Важливим аспектом є розвиток інфраструктури, дотримання екологічних стандартів, навчання персоналу та популяризація відповідального туризму серед відпочивальників.

Таким чином, Захід, Північ та Центральна Україна представляють собою території з високим екотуристичним потенціалом, що здатен забезпечити сталий розвиток туристичної сфери та сприяти збереженню природної і культурної спадщини країни. Успішна реалізація екотуристичних проектів цих регіонів залежить від злагодженої взаємодії інституцій, інвесторів та місцевих громад.

Східні та південні регіони України володіють значним екотуристичним потенціалом завдяки унікальним природним ландшафтам, річковим долинам, степовим зонам, лісостеповим масивам і узбережжю Чорного та Азовського морів. Водночас, воєнна агресія Росії створює серйозні загрози для розвитку екотуризму, зокрема руйнування інфраструктури, забруднення територій та обмеження доступу до багатьох природних об'єктів.

Донецька область, до початку активних бойових дій, вирізнялася різноманітністю природних ресурсів: лісові масиви, річки Сіверський Донець та Кальміус, а також численні степові ділянки формували потенціал для піших, вело- та водних маршрутів. На жаль, значна частина території наразі залишається окупованою або небезпечною для відвідування, що серйозно обмежує туристичну активність і загрожує руйнацією природоохоронних об'єктів [20].

Луганська область характеризується лісостеповими масивами та річковими системами, такими як Лугань та Айдар, а також заповідними ділянками. Регіон мав перспективи розвитку активного туризму, спостереження за дикою природою та екологічних навчальних програм. Проте воєнний стан створює загрозу мінування територій та руйнування природних ландшафтів, що робить їх небезпечними для туристів.

Харківська область володіє густою річковою мережею, лісами та природними парками, серед яких Слобожанський національний парк. Ці ресурси могли б забезпечити розвиток піших походів, веломаршрутів і водного туризму. Воєнні дії в регіоні значно зменшили можливості для

безпечного відвідування, а також створили ризики для збереження флори і фауни через руйнування інфраструктури та забруднення територій.

Запорізька область вирізняється степовими масивами, річкою Дніпро та водосховищем Каховського каскаду, що забезпечують умови для водного та активного туризму. Природні заказники та заповідники області формують екологічні маршрути та сприяють розвитку екологічної освіти. Проте війна створює загрози безпеці туристів, а забруднення водних і степових територій знижує якість екотуристичного продукту.

Дніпропетровська область має значні площі лісостепових зон і річкових долин Дніпра та його приток. В умовах миру тут активно розвивалися маршрути для піших і велопоходів, екологічних екскурсій та навчальних програм. В умовах війни існує ризик обмеження доступу до багатьох природних територій, що робить розвиток екотуризму ризикованим та потребує додаткових заходів безпеки [32].

Херсонська область, зокрема узбережжя Чорного та Азовського морів, Арабатська стрілка, Дніпровські плавні та річкові дельти, має високий потенціал для водного туризму, спостереження за птахами та рекреаційного відпочинку. Однак окупація значних територій та руйнування інфраструктури створюють серйозні обмеження для відвідування і розвитку туристичної галузі.

Миколаївська область пропонує екотуристичні маршрути вздовж річки Південний Буг та плавнів. Тут потенційно можливо організовувати водні походи, риболовлю та спостереження за птахами, проте війна негативно впливає на безпеку туристів, руйнує об'єкти інфраструктури і підвищує ризики забруднення водних ресурсів.

Одеська область виділяється унікальними ландшафтами: дельта Дунаю, лимани, узбережжя Чорного моря та природні парки, такі як Тузлівські лимани. Ці території мають значний потенціал для розвитку екотуризму, водних маршрутів та рекреаційного відпочинку. Загрози воєнного часу

включають обмеження доступу до прибережних зон, забруднення водойм та ризики мінування територій [48].

Луганська та Донецька області формували потенціал для степового туризму, спостереження за рідкісними видами тварин та екологічної освіти, однак війна серйозно обмежила ці можливості. Території, що були прифронтовими або окупованими, зазнали значних руйнувань, що ставить під загрозу збереження унікальної флори і фауни регіону.

Дніпропетровська та Запорізька області мали високий потенціал для комбінованого активного та водного туризму завдяки річковим системам Дніпра та Каховського каскаду. Сьогодні їхній розвиток ускладнений обмеженням доступом до безпечних маршрутів, забрудненням водойм та руйнуванням інфраструктури.

Херсонська та Миколаївська області мають перспективи для розвитку водного, рекреаційного та орнітологічного туризму. Проте окупація та мінування територій суттєво ускладнюють роботу екотуристичних об'єктів та загрожують безпеці туристів.

Одеська область поєднує природні та культурні ресурси, включаючи дельту Дунаю та історичні пам'ятки на узбережжі. Розвиток екотуризму тут можливий за умови стабілізації безпекової ситуації та відновлення інфраструктури, а також дотримання екологічних норм [50].

Загалом східні та південні регіони України демонструють значний екотуристичний потенціал, однак війна створює радикальні перешкоди. Руйнування інфраструктури, забруднення територій, мінування та обмеження доступу до природних об'єктів значно знижують можливості для організації безпечного туризму.

Для розвитку екотуризму в цих регіонах необхідно зосередитися на відновленні безпечних маршрутів, захисті природних об'єктів, інтеграції місцевих громад у туристичні проекти та створенні системи моніторингу стану екосистем. Важливим є розвиток державної та міжнародної підтримки, інвестицій у відновлення інфраструктури та популяризації екотуризму.

Східні та південні регіони України залишаються перспективними для екотуризму, незважаючи на воєнні виклики. Успішна реалізація туристичних проектів потребує комплексного підходу, що поєднує безпеку, охорону природи, розвиток локальної економіки та підтримку культурних традицій місцевих громад.

2.3. Проблеми та бар'єри розвитку екотуризму

Розвиток екотуризму в Україні стикається з низкою системних проблем, які суттєво обмежують його потенціал.

Рис. 2.1. Проблеми та бар'єри розвитку екотуризму в Україні
(джерело: розроблено автором)

Однією з головних проблем є недостатнє державне фінансування та підтримка, що ускладнює модернізацію інфраструктури, створення нових туристичних маршрутів та популяризацію екологічно чистого відпочинку.

Відсутність стабільних фінансових стимулів робить складним залучення інвестицій у розвиток регіональних туристичних кластерів.

Другим важливим аспектом є низький рівень транспортної та рекреаційної інфраструктури. У багатьох регіонах відсутні зручні дороги, марковані маршрути та сервіси для туристів, що ускладнює доступ до природних об'єктів і зменшує привабливість територій для відвідувачів.

Третім проблемним аспектом є неповна законодавча та нормативна база у сфері екотуризму. Відсутність комплексного регулювання ускладнює встановлення стандартів обслуговування туристів, взаємодію з природоохоронними територіями та контроль за діяльністю туристичних операторів [53].

Четвертою проблемою є недостатня професійна підготовка кадрів. Брак кваліфікованих гідів, менеджерів туристичних об'єктів і фахівців з екологічної освіти зменшує якість обслуговування і рівень безпеки туристів, що обмежує розвиток галузі.

П'ятим аспектом є слабка система маркетингу та промоції. Багато природних об'єктів залишаються маловідомими, що обмежує залучення туристів та інвесторів. Недостатня реклама і відсутність інтегрованих туристичних продуктів зменшують конкурентоспроможність українського екотуризму на міжнародному ринку.

Шостим проблемним аспектом є екологічна деградація територій, що негативно впливає на туристичну привабливість. Незаконна вирубка лісів, забруднення водойм, сміттєзвалища і несанкціоновані забудови руйнують природні ресурси та створюють загрозу для відвідувачів.

Сьомою проблемою є конфлікт інтересів між місцевими громадами, бізнесом і природоохоронними органами. Часто економічні інтереси переважають над потребами збереження природи, що призводить до надмірного використання ресурсів та погіршення якості туристичного продукту [59].

Восьмим проблемним аспектом є низький рівень безпеки туристів на природних територіях. Відсутність патрулювання, рятувальних служб, маркування маршрутів та медичного забезпечення робить відвідування багатьох об'єктів ризикованим, особливо для іноземних туристів.

Дев'ятим аспектом є воєнна загроза, яка особливо актуальна для регіонів, що знаходяться поблизу зон конфлікту. Руйнування інфраструктури, обмеження доступу до природних територій та ризик для життя туристів суттєво зменшують можливості розвитку екотуризму.

Ще одним бар'єром є слабка інтеграція екотуризму у загальну туристичну політику країни, що ускладнює формування ефективних туристичних кластерів та мереж на національному рівні. Відсутність комплексного стратегічного планування уповільнює розвиток потенційно привабливих регіонів.

Аналіз проблемних аспектів розвитку екотуризму в Україні свідчить про комплексність і багатовимірність викликів, що стримують ефективне використання туристичного потенціалу країни. Основною перешкодою залишається недостатнє державне фінансування та відсутність цільової підтримки, що ускладнює модернізацію туристичної інфраструктури та стимулювання регіональних ініціатив. Це створює серйозні обмеження для залучення інвестицій і розвитку нових туристичних продуктів, що, у свою чергу, впливає на конкурентоспроможність України на міжнародному ринку.

Інфраструктурні та логістичні проблеми залишаються одними з ключових бар'єрів. Недосконалі транспортні мережі, відсутність маркованих маршрутів та слабка матеріально-технічна база об'єктів туристичного призначення зменшують доступність природних територій і знижують привабливість екотуристичних маршрутів. Ці недоліки впливають на рівень безпеки та комфорту туристів, особливо в регіонах з обмеженими ресурсами.

Слід зазначити про недостатню професійну підготовку кадрів і слабкий маркетинг. Брак кваліфікованих гідів, менеджерів туристичних об'єктів та фахівців з екологічної освіти знижує якість обслуговування. Одночасно слабка

промоція регіональних природних багатств обмежує інтерес потенційних туристів і інвесторів, що перешкоджає розвитку конкурентних туристичних продуктів та інтеграції країни у глобальні екотуристичні мережі.

Доцільно також згадати про екологічні та соціальні ризики, зокрема деградація природних територій, конфлікт інтересів між місцевими громадами, бізнесом та природоохоронними структурами. Неврегульоване використання ресурсів, забруднення водойм та незаконна вирубка лісів призводять до погіршення якості екотуристичних об'єктів і формують додаткові бар'єри для розвитку сталого туризму.

Нарешті, сучасна воєнна ситуація додає значну нестабільність і ризики для екотуризму. Руйнування інфраструктури, обмеження доступу до природних територій і загроза для життя туристів суттєво обмежують діяльність у сфері екотуризму. Ці фактори підкреслюють необхідність розробки комплексних стратегій підтримки галузі, зокрема формування правових, інституційних і фінансових механізмів, що забезпечать стійкий розвиток екотуризму навіть в умовах кризових обставин.

Висновок до розділу 2

Сучасний стан екотуризму в Україні відображає поєднання значного природного потенціалу та поступового формування туристичної інфраструктури, що відповідає світовим стандартам. Україна має унікальні природні ресурси: Карпати, Полісся, Кримські гори, численні заповідники та національні парки, річкові долини, водоспади та озера, які формують основу для розвитку екотуристичних маршрутів. Популяризація активного відпочинку на природі та здорового способу життя стимулює зацікавленість внутрішніх туристів і міжнародних відвідувачів. Разом із цим, спостерігається поступове зростання кількості організованих екскурсій, екофестивалів, зелених садиб та волонтерських природоохоронних програм, що сприяє інтеграції екотуризму в локальні економічні та соціальні структури.

Однією з ключових проблем розвитку екотуризму є недостатня транспортна та інфраструктурна забезпеченість віддалених природних територій. Багато національних парків і заповідників мають обмежений доступ для туристів, особливо в умовах слабкої розвиненості дорожньої мережі, нестачі парковок, інформаційних табличок та туристичних центрів. Крім того, відсутність чітких стандартів і правил функціонування екооб'єктів призводить до нерівномірного навантаження на природні екосистеми, що може спричиняти деградацію ландшафтів, забруднення водойм та порушення умов проживання флори і фауни. Недостатня підготовка персоналу, який працює в сфері екотуризму, обмежує можливості забезпечення високоякісного сервісу та формування позитивного іміджу України як екологічно безпечної туристичної дестинації.

Соціальні та економічні аспекти розвитку екотуризму також потребують удосконалення. Для багатьох сільських та гірських громад екотуризм міг би стати ефективним джерелом додаткового доходу, проте низька фінансова спроможність місцевих підприємців, відсутність інвестицій та обмежений доступ до грантів і державної підтримки ускладнюють розвиток зелених садиб, гостьових будинків та туристичних центрів. Значною проблемою є також відсутність комплексного маркетингу та просування українських екотуристичних маршрутів на міжнародному рівні, що зменшує привабливість країни для зарубіжних туристів. Водночас, активне залучення громадськості до програм екоосвіти та екологічної культури сприяє формуванню відповідального ставлення до природних ресурсів та підвищенню соціальної цінності екотуризму.

Не менш важливим викликом є регуляторна та правова база для розвитку екотуризму. Національні та місцеві органи влади не завжди забезпечують ефективний контроль за використанням природних ресурсів і дотриманням екологічних стандартів. Відсутність комплексної державної стратегії розвитку екотуризму, а також механізмів стимулювання інвестицій у цю сферу, гальмує формування стабільної та конкурентоспроможної

туристичної індустрії. Для досягнення значного прогресу необхідне поєднання заходів державного регулювання, приватних ініціатив та міжнародного співробітництва, що дозволить створити сталу модель екотуризму, яка забезпечить економічний розвиток регіонів, збереження біорізноманіття та високий рівень задоволення туристів.

РОЗДІЛ 3.

РОЗРОБКА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

3.1. Характеристика досліджуваного регіону та його туристичного потенціалу.

Досліджується Роменсько-Конотопська екосистема, розташована в межах Сумської області, яка є найбільшою за площею серед усіх природних комплексів регіону, охоплюючи близько 38 % його території. Вона займає центральну частину області й поширюється на Роменський, Недригайлівський, Липоводолинський, Буринський, Конотопський райони, а також частково охоплює південні території Кролевецького та Путивльського, а також південно-західні ділянки Білопільського та Лебединського районів. Історично саме ця частина Сумщини найдовше зазнавала інтенсивного природокористування, що позначилося на структурі її природно-рекреаційних ресурсів. Рівень розвитку туризму тут доволі високий завдяки великій кількості історико-культурних пам'яток, проте через істотну трансформацію ландшафтів, домінування агрофітоценозів і високий рівень урбанізації екологічний туризм займає відносно незначне місце. Водночас екосистема Сумського Придніпров'я зберігає значний природний та рекреаційний потенціал, здатний забезпечити подальший динамічний розвиток екотуристичного напрямку [68].

Особливість території полягає у високій насиченості історико-культурними ресурсами, що має як переваги, так і обмеження. З одного боку, це сприяє розбудові інфраструктури та формує позитивний імідж регіону як привабливого туристичного центру. З іншого боку, акцент на історико-культурному секторі часто відсуває на другий план природні туристично-рекреаційні об'єкти, яким приділяється недостатня увага в науковому та практичному вимірах. Незважаючи на значний рівень антропогенної трансформації регіонального природно-територіального комплексу,

екосистема зберігає потужні природні ресурси, що у поєднанні з багатою історико-культурною спадщиною та наявною інфраструктурою можуть відігравати ключову роль у розбудові екологічного туризму.

У геологічному аспекті вагомим екотуристичним ресурсом є численні локальні неотектонічні структури позитивного типу, відомі як «соляні куполи». Серед них особливо виділяється гора Золотуха, розташована поблизу м. Ромни, яка має статус пам'ятки природи місцевого значення площею 16 га. Ця геологічна формація складається із соленосних порід пізньодевонського віку, у структурі яких присутні аргіліти, алевроліти, доломіти та діабazi. Купол утворився у зоні глибинного розлому внаслідок видавлювання пластичних гірських порід на поверхню; його формування розпочалося в пермський період і триває й сьогодні зі швидкістю 3–4 мм на рік. За формою він нагадує видовжений овал завдовжки близько 5,5 км та завширшки менше 2 км. Важливо, що саме тут на поверхню виходять палеозойські відклади, унікальні для Сумщини. Починаючи з XVIII століття, поблизу гори здійснювався видобуток алебастру [38].

Наукова й культурна значущість гори Золотуха посилюється ще й тим, що саме з цим геологічним утворенням пов'язане відкриття нафтових родовищ у межах Дніпровсько-Донецької западини. Це відкриття здійснив у 1937 році професор Федір Остапович Лисенко; на місці першої свердловини нині встановлено пам'ятний знак [88]. Крім того, гора має історико-меморіальне значення: 15 вересня 1918 року на її околицях більшовицький каральний загін розстріляв єпископа Варсонофія, ігумену Серафиму та кількох мирян, які згодом були зараховані до лику святих Новомучеників Кириловських. У 1998 році тут було споруджено Хрест, а нині завершено будівництво каплиці. Таким чином, Золотуха виступає не лише унікальним геологічним феноменом, а й важливим об'єктом історико-культурної спадщини.

Попри наявність такого унікального комплексу, сучасні туристичні путівники й освітньо-туристичні електронні ресурси приділяють надмірну увагу історико-культурним подіям, пов'язаним із територією, майже не

висвітлюючи її природничо-наукового значення. Докладна інформація про генезис соляного куполу, особливості його геологічної будови, видобуток корисних копалин, а також про специфіку мінеральних ресурсів регіону фактично відсутня. Це суттєво знижує інформативність туристичних маршрутів та збіднює їх освітній зміст. Гора Золотуха та інші подібні геологічні об'єкти мають значний, але нереалізований екотуристичний потенціал, основною перешкодою використання якого є відсутність доступної популярної інформації природничого спрямування.

Важливим одночасно палеонтологічним і історико-культурним об'єктом є місце виявлення кісток мамонта поблизу с. Кулешівка Недригайлівського району, у товщі моренних відкладів Дніпровського зледеніння. На честь цієї події у 1839 році тут було споруджено пам'ятник. Сьогодні цей об'єкт традиційно включають до складу історико-культурних туристичних маршрутів. На нашу думку, його огляд варто інтегрувати також у спеціалізований екотуристичний маршрут геолого-палеонтологічного спрямування, що демонстрував би сліди діяльності Дніпровського льодовика в межах екосистеми. До нього могли б увійти: відслонення пісків Полтавського ярусу, льодовиковий валун біля Роменського краєзнавчого музею, давні прохідні долини, елементи шишакового рельєфу, льодовикові клини та інші об'єкти. Варто також включити до маршруту пам'ятку природи – Шелехівське озеро в Лебединському районі [68].

Шелехівське озеро розташоване поблизу села Межиріч Лебединського району Сумської області, приблизно за 15 км від районного центру. Його площа становить близько 7 га. Північна частина водойми, відома під назвою Гузир, відзначається багатими іхтіоресурсами: тут водяться окуні, щуки, лини. У південній частині дна накопичується значна кількість мулу, де домінують червоний карась та в'юн. Найчисленнішим представником фауни є річковий рак. Озеро оточене природним лісом і вже нині використовується як зона стихійної рекреації.

До природних екотуристичних об'єктів належить і пам'ятка природи «Відслонення пісків Полтавського ярусу» в с. Михайлівка Лебединського району площею 5 га. Тут представлені відклади пісків і глин полтавської та берекської свит, що характеризуються різноманітним забарвленням – від червонуватого й рожевого до сірого, білого й зеленого.

Варто також виділити геологічний заказник місцевого значення «Камінські піщаники» площею 2,5 га, розташований поблизу с. Камінь у Кролевецькому районі. Тут збереглися відслонення буцацьких пісковиків (середній еоцен), які виступають на поверхню у вигляді плит і брил. Вони відзначаються кавернозною поверхнею та світло-сірим відтінком [68].

Оскільки природна лугово-степова рослинність регіону практично не збереглася, найпридатнішими для розвитку екотуристичних маршрутів залишаються лісові масиви. Лісистість екосистеми становить 10–12%, причому ліси зосереджені переважно в долинах річок. Це нагірні, байрачні та заплавні діброви, а також розріджені соснові ліси надзаплавних терас. Більшість природоохоронних територій зосереджено саме в межах річкових долин, що робить ці місцевості найбільш доцільними для формування екотуристичних маршрутів. У межах екосистеми виділяють три райони – Сульський, Присеймський і Псельсько-Хорольський. Саме в заплавах і на надзаплавних терасах збереглися ділянки з мінімально зміненим під антропогенним впливом природно-територіальним комплексом. Тому найбільш ефективним підходом є орієнтація екотуристичних маршрутів на ці території, а історико-культурні пам'ятки, переважно розташовані в межах урбанізованих частин межиріч, можуть використовуватись як додаткові елементи, що урізноманітнюють туристичну подорож.

Долинно-річкова система Сули має значний потенціал для екотуризму завдяки наявності численних шишакових морфокомплексів, мальовничих ярів і відслонень корінних та четвертинних порід. Особливо цінними для туристичного використання є ділянки середньої течії річки, зокрема Біловодський та Андріяшівсько-Гудимівський заказники. Тут охороняються

типові заплавні комплекси Лісостепу з багатими високотравними угрупованнями та різноманітною фауною.

На сьогодні територія заказників практично не використовується для розвитку екологічного чи зеленого туризму. Основна причина – складна безпекова обстановка на території Сумської області. Через заболоченість заплави та поширеність плавнів тут відсутні умови для організації водних маршрутів. Водночас територія Сульського фізико-географічного району має значний туристичний потенціал завдяки високій екологічній якості – відсутності промислових підприємств-забруднювачів та низькому рівню урбанізованості. Саме тому цей район вважається перспективним для розвитку сільського зеленого туризму. З цією метою Управління екобезпеки та охорони навколишнього природного середовища Сумської області ініціювало створення національного природного парку в долині р. Сули.

Історико-культурна складова регіону представлена заповідником «Посулля». У 2006 році в селі Пустовійтівка Роменського району завершено реставрацію Троїцької дерев'яної церкви – пам'ятки архітектури. Крім того, була розроблена концепція створення меморіального комплексу, присвяченого останньому кошовому отаману Війська Запорозького Петру Калнишевському. Важливою складовою цього комплексу є майбутній музей традиційної селянської архітектури та побуту, що може стати значущою базою для розвитку краєзнавчого туризму.

Особливу увагу заслуговує заплавна територія річки Сейм, на якій нині створено низку природоохоронних об'єктів, серед яких найбільший за площею в Сумській області – Сеймський регіональний ландшафтний парк, площа якого становить 98 857,9 га. Його територія охоплює чотири адміністративні райони: Конотопський, Буринський, Кролевецький та Путивльський. Головною особливістю парку є різноманітність і строкатість ландшафтів, що відрізняє його від Сумського Полісся з більш одноманітними пейзажами. Висока естетична привабливість робить парк важливим об'єктом екологічного туризму. Під час розробки маршрутів слід звертати увагу не

лише на пізнавальний аспект, але й на естетичне сприйняття місцевості. Заплава Сейму вирізняється мальовничими краєвидами, а до складу парку входять також надзаплавні (борові) тераси, що простягаються окремими ділянками на обох берегах річки. Значна кількість пляжів і сільських населених пунктів у долині Сейму та його приток створюють передумови для розвитку сільського (зеленого) туризму [68].

Рослинний покрив Сеймського регіону характеризується значним різноманіттям. Основну частину території займають ліси та луки, зустрічаються заболочені ділянки. Соснові ліси розташовані переважно на піщаних терасах, причому рослинні угруповання чітко диференційовані залежно від рельєфу. Найвищі піщані горби вкриті розрідженими сосновими лісами з лишайниковим і злаково-лишайниковим покривом. Тут, окрім типових псамофітів, можна зустріти рідкісні та малопоширені види Сумщини, такі як еремогоне скельна, юринія харківська, молодило руське та сон чорніючий. На нижчих схилах соснові ліси поєднуються з чорницею та розрідженим орляком, де можна знайти плаун річковий та баранець звичайний.

Широколистяні ліси парку досить поширені й відзначаються добре вираженим ядром неморальної флори, особливо привабливі завдяки квітучому різнотрав'ю. Окремими ділянками трапляються кленово-дубові ліси з суцільним покривом барвінку. Найнижчі частини рельєфу в лісових масивах займають дубові насадження із домішкою сосни та берези з трав'яним покривом молінії голубої.

Лучна рослинність парку також відзначається різноманіттям: на території нараховується близько 10 типів лук із густим трав'яним покривом і наявністю рідкісних видів, таких як косарики тонкі, півники сибірські та зозулинці. Луги мають велике господарське значення, проте після запланованого зонування вони будуть переведені в особливий режим використання, що підвищить цінність території як об'єкта екологічного туризму.

Фауна Сеймського регіону налічує близько 40 видів ссавців, серед яких зустрічаються рідкісні види, такі як хохуля та зубр, 150 гніздових видів птахів, 6 видів плазунів, 10 видів земноводних та 30 видів риб. Дванадцять видів занесено до Червоної книги України, що свідчить про значну природоохоронну цінність території. Особливу увагу привертає хохуля – рідкісний реліктовий вид, чисельність якого в області оцінюється лише кількома десятками особин.

На території парку налічується 13 природоохоронних об'єктів різних категорій площею 1 355 га, що формують основу заказникової зони. Це передусім об'єкти місцевого значення: ландшафтні заказники «Єзучський» і «Бочечанський», ботанічні – «Мутинський» і «Мариця», гідрологічний – «Присеймський» та інші. Окрему категорію складають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва в населених пунктах, зокрема Камінський у Кролевецькому районі та Волокитинський у Путивльському. Первісний видовий склад деревостанів парків значно збіднений і не оновлювався останніми десятиліттями, тому вони швидше репрезентують типові природно-рекреаційні території високої пейзажної цінності, а більша частина їх використовується для стихійної рекреації.

Долинні ландшафти річок Псел, Хорол та Грунь характеризуються значною різноманітністю та розчленованістю рельєфу, що підвищує їхню естетичну та пейзажну цінність. Незважаючи на розвинену інфраструктуру – високу густоту транспортних шляхів, близькість обласного та районних центрів, наявність санаторіїв та баз відпочинку – природні ресурси цих територій майже не залучені до туристичної діяльності, тоді як основний акцент робиться на рекреаційно-лікувальні можливості. Так, у селі Токарі Лебединського району функціонує міжгосподарський санаторій «Токарі», який є єдиним місцем у Сумській області, де з лікувальною метою застосовується вода, аналогічна «Миргородській» [80]. Заплави Псла та його приток використовуються переважно для стихійної рекреації, а лісові масиви надзаплавних терас популярні як грибні місця.

В Лебединському районі розташований Український степовий природний заповідник «Михайлівська цілина», якому відновлено статус самостійної юридичної особи [38]. Це надзвичайно привабливий для екотуризму об'єкт за умови раціонального використання. Серед заповідних територій Сумщини Михайлівська цілина займає особливе місце через збережену ділянку плакорного лучного степу, який майже повністю зник в Україні внаслідок розорювання. Заповідник репрезентує унікальні, неорані степи, що раніше були поширені в лісостеповій зоні, зокрема на території Сумщини. На території цілини накопичено значний науковий матеріал, що може бути використаний для популяризації об'єкта як екотуристичного. Ботанічні дослідження, представлені понад 300 публікаціями, охоплюють три основні напрямки: вивчення видів флори, рослинних угруповань та динаміки рослинного світу.

Протягом весни та літа степ демонструє яскраву кольорову палітру. З початком теплих днів першими зацвітають бузково-рожеві квіти брандушки різнокольорової, найбільші за діаметром у Сумщині (до 7 см). Тут розташована найбільша на Сумщині популяція цього рідкісного виду з Червоної книги України. Весною також цвітуть сон широколистий, а в травні – горицвіт весняний та зіноваті руської. Наприкінці травня степ вкривається квітами чини панонської, анемони лісової, півників угорських та шолудивника степового. На початку літа цвітіння триває шавлією лучною та пониклою, а ковила починає виколюватися – особливо привабливі ковила волосиста, тонколиста та пірчаста. Загалом у Михайлівській цілині нараховується 525 видів рослин, серед яких 11 занесено до Червоної книги України, зокрема три види ковили та пальчатокорінник травневий.

Фауна заповідника обмежена невеликою кількістю великих тварин через невелику площу території. Тут трапляються козулі, дикі свині, але специфічних степових копитних немає. Унікальні для степу види – тушканчик великий, занесений до Червоної книги України, та сліпак звичайний, що включений до Європейського червоного списку. Також значна кількість птахів

різних видів. Режим охорони території неоднорідний: на 47 га заборонено будь-які регуляційні заходи, тоді як на решті площі проводиться періодичне сінокосіння для підтримання сталості лучно-степових екосистем. Проблему становить деградація лугово-степового комплексу, що супроводжується змінами ландшафту та природним залісненням протягом останніх 40 років [68].

Що стосується історико-культурної спадщини, то територія характеризується великою кількістю архітектурних пам'яток, серед яких – Свято-Духівський собор і Вознесенська церква в м. Ромни, Спасо-Преображенська церква в с. Мала Ворожба Лебединського району, церкви в містах Конотоп і селі Миропілля Краснопільського району, а також комплекси Молченського та Софронієвського монастирів у Путивлі.

3.2. Пропозиції щодо створення та розвитку екотуристичних маршрутів і продуктів.

Особливості організації екотуристичних маршрутів у цьому регіоні визначаються їх прив'язкою до річкових долин та можливістю створення тематичних подорожей із різним спрямуванням — геолого-геоморфологічним, ботанічним, ландшафтним або природно-історичним. Розвиток рекреаційної сфери, зокрема сільського зеленого туризму з елементами екологічного, позитивно впливає на економічний потенціал регіону та може сприяти вирішенню соціально-економічних завдань, таких як залучення трудових ресурсів, які раніше були незайняті або працювали в особистому господарстві. Незважаючи на значний рівень освоєння, Роменсько-Конотопська екосистема володіє великим природно-рекреаційним потенціалом, який використовується лише частково.

Особливість розвитку екологічного туризму в межах Роменсько-Конотопської екосистеми полягає у поєднанні природного та історико-культурного ресурсного потенціалу. Ця екосистема демонструє тісний зв'язок між традиційною культурою та ландшафтами, зберігаючи при цьому

характерні та унікальні краєвиди навіть у зоні значної антропогенної трансформації. Включення до маршрутів об'єктів історико-архітектурної спадщини та археологічних пам'яток дозволяє створити комплексне уявлення про взаємодію людини й природи, що сприяє повноцінному виконанню освітньо-виховної функції екологічного туризму.

Територія є однією з найбільш перспективних для прокладання маршрутів природничо-екологічної та освітньо-виховної спрямованості. Пропонуються як тематичні, так і комплексні краєзнавчі маршрути. Важливою особливістю їх організації є відсутність потреби у розробці аварійних варіантів або забезпеченні спеціальних рятувальних служб, оскільки регіон густо заселений і має добре розвинену транспортну мережу.

Одним із розроблених найбільш інформативних спеціалізованих маршрутів є маршрут, присвячений вивченню слідів діяльності Дніпровського льодовика на території Сумської області.

У зазначеному регіоні пропонуються такі екотуристичні маршрути.

Маршрут «Слідами льодовика».

Маршрут пропонується у вигляді комбінованого автобусно-пішохідного походу за схемою: м. Суми – державний степовий заповідник «Михайлівська цілина» – с. Михайлівка – с. Лифине – с. Межиріч – с. Терни – с. Кулешівка – м. Ромни – м. Суми. Загальна довжина активної пішохідної частини маршруту становить близько 20 км, автотранспортної – близько 150 км. Основний акцент маршруту – природничо-геологічна та палеонтологічна специфіка, зокрема ознайомлення з наслідками перебування Дніпровського льодовика на території Сумської області.

До об'єктів огляду на маршруті належать:

- 1) с. Михайлівка – пам'ятка природи «Відслонення пісків Полтавського ярусу»;
- 2) державний заповідник «Михайлівська цілина» – плакорна ділянка з корінними лучно-степовими рослинно-територіальними комплексами;

- 3) с. Лифине – маєток поміщика Хрущова та місце перебування Т.Г. Шевченка у 1859 році;
- 4) с. Межиріч – шишаковий рельєф;
- 5) с. Терни – садиба родини Щербатових;
- 6) с. Кулешівка – пам'ятник мамонту;
- 7) передмістя Ромен – гора Золотуха, відслонення, пам'ятні знаки на честь відкриття нафти;
- 8) м. Ромни – льодовиковий валун біля краєзнавчого музею та експозиція музею;
- 9) м. Суми – початковий та кінцевий пункт маршруту.

Маршрут створює можливість комплексного ознайомлення з природними та історико-культурними об'єктами Роменсько-Конотопської екосистеми, репрезентує геологічні та палеонтологічні цінності регіону, а також сприяє популяризації екотуризму на місцевому рівні.

Маршрут «Мальовничий Сейм».

Пропонується водний похід річками Вир, Сейм, Звань та Клевень на території Сумської області за маршрутом: р. Вир (сmt Ворожба) – р. Сейм – с. Клепали – рукав Любка – с. Корольки – р. Звань – с. Стара Шарпівка – р. Клевень – с. Мутин – залізнична станція Річка Сейм. Довжина активної частини маршруту складає близько 160 км, а тривалість походу – приблизно 9 днів. Основна мета маршруту – ознайомлення з типовими природно-територіальними комплексами Сумської області та демонстрація ландшафтного різноманіття регіону.

Маршрут пролягає територіями Білопільського, Буринського, Путивльського, Кролевецького та Конотопського районів. Краєзнавча цінність маршруту підсилюється його проходженням через території, тісно пов'язані з історією України, зокрема через місто Путивль.

Серед природоохоронних територій та об'єктів на маршруті виділяються:

- 1) Бобровий зоологічний заказник на річці Вир;

- 2) Середньосеймський ландшафтний заказник державного значення між селами Рижівка та Піски;
- 3) Сеймський регіональний ландшафтний парк загальнодержавного значення, включно з геологічними об'єктами, відслоненнями пісковиків поблизу села Камінь (Камінські піщаники) та парками-пам'ятками;
- 4) Мутинський ботанічний заказник;
- 5) м. Путивль – Путивльський державний історико-культурний заповідник.

Маршрут сприяє комплексному вивченню природних ресурсів, ландшафтів та історико-культурної спадщини регіону, забезпечує можливості розвитку екологічного, краєзнавчого та водного туризму, а також підкреслює важливість збереження унікальних природних територій Сумщини.

3.3. Оцінка економічної ефективності моделі розвитку екотуризму.

Розвиток екотуристичних маршрутів у межах Роменсько-Конотопської екосистеми має високий економічний потенціал завдяки інтеграції природних і культурно-історичних ресурсів регіону. Прив'язка маршрутів до річкових долин та тематична спрямованість дозволяє залучати широкий спектр туристів: від дослідників природи до сімейних груп, що підвищує заповнюваність туристичних об'єктів і, відповідно, економічну віддачу.

Організація тематичних подорожей — геолого-геоморфологічних, ботанічних, ландшафтних або природно-історичних — створює додаткові джерела доходу для локальних громад. Туристи відвідують села і невеликі містечка, купують товари та послуги місцевого виробництва, що сприяє розвитку дрібного бізнесу та підвищенню рівня зайнятості.

Сільський зелений туризм із елементами екологічного туризму стає каталізатором соціально-економічного розвитку, оскільки він активно залучає ресурси населення, яке раніше було зайняте лише у власних господарствах або залишалося бездіяльним. Це дозволяє не лише оптимізувати використання

трудових ресурсів, але й формує додаткові фінансові потоки у місцевий бюджет через податки та збори.

Незважаючи на високу ступінь освоєння території, Роменсько-Конотопська екосистема має значний невикористаний природно-рекреаційний потенціал. Комплексна організація екотуристичних маршрутів спрямована на його реалізацію, що дозволяє перетворити природні ресурси на стабільне джерело економічних доходів для регіону.

Економічна ефективність таких маршрутів значно зростає завдяки поєднанню природних і культурних об'єктів. Туристи отримують унікальну можливість ознайомитися з ландшафтами, історико-архітектурною спадщиною та археологічними пам'ятками, що стимулює формування комплексного туристичного продукту з високою доданою вартістю.

Тематичні та комплексні краєзнавчі маршрути формують цінність регіону як туристичного напрямку та стимулюють розвиток суміжних галузей: транспортної, харчової, готельної та ремісничої. Це створює мультиплікаційний ефект, при якому кожен вкладений у туризм ресурс приносить декілька економічних результатів.

Маршрут «Слідами льодовика» є прикладом високоефективного туристичного продукту, оскільки він поєднує природничо-геологічні та палеонтологічні цінності з культурними об'єктами. Пішохідна частина 20 км і автобусна частина 150 км забезпечують залучення як активних туристів, так і людей із обмеженими можливостями пересування, що розширює цільову аудиторію.

Включення до маршруту таких об'єктів, як пам'ятка природи «Відслонення пісків Полтавського ярусу», державний заповідник «Михайлівська цілина», пам'ятник мамонту та експозиції краєзнавчого музею Ромен, підвищує інвестиційну привабливість маршруту. Це дозволяє залучати фінансування від державних програм, міжнародних екологічних фондів та приватних інвесторів.

Маршрут «Мальовничий Сейм» демонструє ефективність водного туризму як інструменту регіонального економічного розвитку. Протяжність маршруту 160 км і тривалість 9 днів створюють умови для тривалого перебування туристів на території, що збільшує витрати на харчування, проживання та послуги, а отже, приносить додаткові доходи місцевим громадам.

Природоохоронні території, такі як Бобровий зоологічний заказник, Сеймський ландшафтний парк та Мутинський ботанічний заказник, забезпечують екологічну привабливість маршруту та формують умови для розвитку спеціалізованих турів, включно з освітньо-пізнавальними програмами для шкіл та університетів. Це підвищує не лише економічну, а й соціальну цінність проекту.

Проходження маршруту через історично значущі території, зокрема місто Путивль, створює можливість організації культурно-пізнавальних заходів, фестивалів та екскурсій, що підвищує туристичну привабливість регіону та стимулює внутрішній туризм. Це важливий аспект економічної ефективності, оскільки культурні події формують постійний потік відвідувачів.

Комплексний підхід до маршрутизації дозволяє оптимізувати витрати на інфраструктуру: туристичні стоянки, інформаційні таблички, маркування маршрутів та інші елементи створюються одночасно для кількох типів туризму, що знижує загальні капітальні вкладення та підвищує рентабельність проекту.

Важливим фактором економічної ефективності є те, що територія густо заселена і має добре розвинену транспортну мережу. Це мінімізує витрати на логістику та забезпечення безпеки туристів, знижуючи операційні витрати та підвищуючи чистий економічний ефект від реалізації туристичних продуктів.

Розвиток екотуристичних маршрутів стимулює створення нових робочих місць у сфері готельного бізнесу, ресторанного обслуговування, транспортних послуг та організації екскурсій. Це сприяє зниженню рівня

безробіття в регіоні та підвищенню доходів місцевого населення, що є важливим показником економічної ефективності.

У цілому, створення і розвиток екотуристичних маршрутів «Слідами льодовика» та «Мальовничий Сейм» дозволяє перетворити природно-історичні ресурси Роменсько-Конотопської екосистеми на стабільне джерело економічних, соціальних та освітніх вигод. Це підтверджує високий економічний потенціал екотуристичних продуктів і обґрунтовує подальші інвестиції в інфраструктуру та просування регіону як туристичного напрямку.

У додатку А розраховується економічна ефективність цих маршрутів: очікувані доходи, витрати, мультиплікатор впливу на економіку Сумської області.

Висновок до розділу 3

У результаті проведеного аналізу встановлено, що Роменсько-Конотопська екосистема є одним із найперспективніших регіонів Сумщини для розвитку екологічного туризму. Вона поєднує у собі значний природно-рекреаційний потенціал із багатою історико-культурною спадщиною, що створює підґрунтя для формування комплексних туристичних продуктів. Незважаючи на значний рівень антропогенної трансформації, територія зберігає унікальні природні об'єкти, здатні зацікавити як науковців, так і широке коло туристів.

Розробка спеціалізованих маршрутів, зокрема «Слідами льодовика» чи «Мальовничим Сеймом», сприятиме створенню якісно нових туристичних пропозицій, зорієнтованих на пізнання природи, геології та історії краю. Такі маршрути поєднують у собі науково-пізнавальний, освітньо-виховний та рекреаційний потенціал, що робить їх привабливими для різних категорій туристів. Додатковою перевагою є доступність об'єктів та розгалужена транспортна інфраструктура, яка мінімізує потребу в аварійно-рятувальних службах.

Важливим економічним результатом впровадження екотуристичних маршрутів стане активізація місцевого підприємництва, розвиток сільського зеленого туризму, створення нових робочих місць та залучення трудових ресурсів, що нині використовуються не повною мірою. Це, у свою чергу, сприятиме зростанню доходів місцевих громад, диверсифікації економіки регіону та формуванню позитивного іміджу Сумської області як екологічно привабливого та безпечного туристичного напрямку.

Таким чином, екологічний туризм у межах Роменсько-Конотопської екосистеми може стати потужним інструментом сталого розвитку. Його ефективна реалізація потребує комплексного підходу, що поєднує збереження природних ресурсів, популяризацію історико-культурної спадщини та створення сучасних туристичних продуктів. Це дозволить не лише підвищити економічну ефективність використання ресурсів регіону, а й забезпечити гармонійне поєднання екологічних, соціальних та культурних інтересів місцевих громад.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ході даного дослідження, виконуючи поставлені завдання, ми прийшли до таких висновків.

1. Розкриті теоретико-методологічні засади екотуризму та його еволюцію як соціально-економічного явища. Проведене дослідження показало, що екотуризм є багатогранним соціально-економічним явищем, яке не можна зводити лише до відпочинку на природі чи туристичних подорожей у природоохоронні території. Його сутність включає поєднання економічних інтересів із збереженням довкілля, розвитком локальних громад та формуванням нової культури споживання рекреаційних ресурсів. Методологічно екотуризм розглядається крізь призму сталого розвитку, оскільки він поєднує екологічні, економічні й соціальні фактори, що визначає його системний характер і складність у дослідженні.

Аналіз еволюції екотуризму дозволив з'ясувати, що цей феномен пройшов кілька етапів становлення. Спершу він виник як альтернатива масовому туризму, який призводив до деградації природних ландшафтів і втрати автентичності культурних традицій. Надалі екотуризм став набувати чітких організаційних форм, підтриманих міжнародними документами й програмами. В Україні цей процес активізувався у 1990-х роках, коли почалося становлення національної туристичної політики й посилення інтересу до відновлення природних ресурсів.

Важливим методологічним аспектом виявилось визначення екотуризму як інструменту не лише охорони довкілля, але й соціально-економічного розвитку територій. Його функції охоплюють створення робочих місць у сільських регіонах, стимулювання малого підприємництва, розвиток інфраструктури та формування у населення нових цінностей, зорієнтованих на збереження природної спадщини. Таким чином, екотуризм інтегрує економічні та культурні інтереси громади, підсилюючи їхню роль у національній моделі розвитку.

Теоретико-методологічні підходи до вивчення екотуризму підтвердили його мультидисциплінарний характер. Він водночас досліджується як соціальний процес, економічний ресурс, інструмент екологічної політики та форма культурної взаємодії. Це зумовлює необхідність комплексного наукового підходу, що передбачає використання економічного аналізу, соціологічних досліджень, екологічних оцінок і правових аспектів.

Таким чином, екотуризм є одним із ключових факторів забезпечення балансу між економічними вигодами та екологічною безпекою. Його еволюція як соціально-економічного явища свідчить про зростання ролі цього сектору в сучасних моделях розвитку громад, що підкреслює важливість подальшого вдосконалення методології його дослідження.

2. Досліджений зарубіжний досвід розвитку екотуризму та можливості його адаптації в Україні. Зарубіжний досвід переконливо доводить, що успіх розвитку екотуризму ґрунтується на ефективній державній політиці, комплексній підтримці з боку місцевих органів влади та активній участі громадськості. Вивчення прикладів окремих країн засвідчило, що формування екотуристичної галузі можливе навіть за обмежених ресурсів, якщо воно базується на інтеграції природоохоронних інтересів і економічної вигоди. Європейські країни демонструють інший підхід – створення розвиненої мережі екомаршрутів і стандартів якості послуг, що дозволяє залучати значні туристичні потоки.

Досвід Скандинавії показав, що акцент на екологічну освіту та екологічну відповідальність туристів є ключовим фактором збереження природного середовища. Тут екотуризм тісно пов'язаний із державними програмами з охорони природи та інтеграцією інноваційних технологій. Цей підхід є особливо цінним для України, яка має унікальні екосистеми, але водночас стикається з високим антропогенним навантаженням.

Адаптація зарубіжного досвіду в Україні можлива лише з урахуванням специфіки національних реалій. Найперспективнішим є використання моделі партнерства «держава – громада – бізнес», яка активно застосовується в

Європі. Для українських територіальних громад важливим є залучення місцевого населення до організації екотуристичних продуктів, що стимулюватиме розвиток підприємництва і водночас підвищуватиме соціальну відповідальність бізнесу.

Окрему увагу варто приділити системі сертифікації та екомаркування туристичних послуг, яка широко практикується у світі. Вона дозволяє формувати довіру серед відвідувачів і сприяє виходу на міжнародний ринок. В Україні така система поки що лише формується, але її впровадження стало б потужним інструментом забезпечення якості й конкурентоспроможності.

Отже, міжнародний досвід розвитку екотуризму може стати цінним орієнтиром для України. Його адаптація можлива через упровадження стандартів сталого розвитку, формування екологічної культури серед населення та створення сприятливого середовища для малого бізнесу у сфері туризму.

3. Проаналізований сучасний стан екотуризму в Україні, визначений потенціал та основні проблеми. Сучасний стан екотуризму в Україні характеризується подвійністю: з одного боку, країна має надзвичайно багатий природно-рекреаційний потенціал, а з іншого – галузь перебуває на етапі становлення і стикається з низкою обмежень. Аналіз показав, що ключовими центрами екотуризму є Карпати, Полісся та узбережжя Чорного й Азовського морів. Водночас у багатьох регіонах потенціал використовується лише частково через недостатню інфраструктуру, слабку координацію між органами влади та обмежене фінансування.

Визначено, що значним ресурсом для розвитку екотуризму є мережа природно-заповідного фонду України, яка охоплює понад 8% території держави. Саме національні парки, біосферні та природні заповідники можуть стати осередками екотуристичних продуктів, орієнтованих як на внутрішніх, так і на іноземних туристів. Проте їхня діяльність часто обмежується недостатнім фінансовим забезпеченням і бюрократичними перепонами.

Серед основних проблем екотуризму в Україні виділяються низький рівень розвитку інфраструктури, слабка промоція на міжнародному ринку, відсутність системи сертифікації та контролю якості послуг. Важливою загрозою також є воєнні дії, що обмежують доступ до багатьох територій та формують негативний імідж країни як туристичного напрямку.

Попри ці проблеми, потенціал розвитку екотуризму залишається значним. Розвиток місцевих ініціатив, впровадження цифрових технологій, формування міжрегіональних туристичних маршрутів і активна участь громадськості можуть перетворити екотуризм на важливий інструмент економічного зростання. Крім того, екотуризм здатний відігравати роль у післявоєнній відбудові України, створюючи робочі місця та підтримуючи розвиток сільських територій.

Таким чином, окреслені як переваги, так і обмеження сучасного стану екотуризму в Україні. Розвиток цього сектору можливий лише за умови комплексної державної політики, міжнародного співробітництва та активної участі місцевих громад.

4. Розроблена модель розвитку екотуризму для конкретного регіону та оцінена її економічна ефективність. Розглянута Роменсько-Конотопська екосистема Сумської області, яка простягається центральною частиною області, включаючи Роменський, Недригайлівський, Липоводолинський, Буринський, Конотопський райони, а також частково території Кролевецького, Путивльського, Білопільського та Лебединського районів. Довготривале інтенсивне природокористування суттєво трансформувало ландшафти й структуру природно-рекреаційних ресурсів. Туристичний потенціал регіону підтримується великою кількістю історико-культурних пам'яток, проте екологічний туризм поки що розвинений недостатньо, що пов'язано з урбанізацією та домінуванням агрофітоценозів. Водночас природний та рекреаційний потенціал Сумського Придніпров'я забезпечує перспективи розвитку екотуризму.

Особливістю регіону є велика концентрація історико-культурних об'єктів, що стимулює розвиток інфраструктури та приваблює туристів, але водночас відсуває на другий план природні ресурси. Незважаючи на значні антропогенні зміни, екосистема зберігає важливі природні компоненти, які у поєднанні з культурною спадщиною та інфраструктурою можуть стати основою розвитку екологічного туризму.

Особливу увагу привертають також палеонтологічні та природні об'єкти, зокрема кістки мамонта в с. Кулешівка чи Шелехівське озеро в Лебединському районі. Доцільно створювати маршрути геолого-палеонтологічного спрямування, що включають відслонення пісків Полтавського ярусу, льодовикові валуни, долини та заказники. Лісові масиви, розташовані переважно в річкових долинах, та заплави річок Сули, Псла й Хоролу залишаються найбільш придатними для екотуристичних маршрутів.

Для регіону розроблено спеціалізовані маршрути: «Слідами льодовика», що охоплює 20 км пішохідної та 150 км автобусної частини, демонструючи сліди діяльності Дніпровського льодовика та історико-культурні об'єкти; і «Мальовничий Сейм» – водний похід довжиною 160 км протягом 9 днів, що поєднує природні та історико-культурні ресурси. Обидва маршрути дозволяють комплексно ознайомитися з геологічними, палеонтологічними та культурними цінностями регіону.

Економічна ефективність таких маршрутів є високою: вони залучають різні категорії туристів, стимулюють розвиток місцевого бізнесу, підвищують зайнятість населення та створюють додаткові доходи через податки та послуги. Поєднання природних і культурних ресурсів сприяє формуванню комплексного туристичного продукту з високою доданою вартістю, стимулює розвиток суміжних галузей і дозволяє оптимізувати витрати на інфраструктуру. Таким чином, створення та розвиток маршрутів «Слідами льодовика» та «Мальовничий Сейм» забезпечує економічні, соціальні та освітні вигоди для регіону та підтверджує перспективність інвестицій у туристичну інфраструктуру.

Водночас війна з РФ суттєво обмежує розвиток екологічного туризму в Сумській області, створюючи низку безпекових, інфраструктурних та психологічних перешкод. Через постійні загрози обстрілів, мінування територій та ризик потрапляння на тимчасово окуповані ділянки значно знижується доступність природних заповідників, національних парків і річкових маршрутів, що раніше слугували основою для екотуристичних програм. Крім того, частина туристичної інфраструктури — готелі, бази відпочинку, транспортні шляхи — постраждала від бойових дій або знаходиться у стані постійного ризику, що унеможлиблює її ефективне використання.

Війна також відсуває пріоритети регіональної економіки на забезпечення обороноздатності та гуманітарну допомогу, через що інвестиції в розвиток зеленого та екологічного туризму відкладаються на невизначений термін. Психологічний фактор — страх потенційних туристів перед поїздками до прикордонного регіону — додатково зменшує потік відвідувачів, ускладнює популяризацію природних і культурних об'єктів та гальмує формування сталих туристичних маршрутів. Всі ці чинники разом роблять неможливим повноцінне використання природно-рекреаційного потенціалу Сумської області та стримують розвиток екологічного туризму навіть у найбільш перспективних районах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова С. А. Детермінанти розвитку туризму : колект. монографія / С. А. Александрова, Н. М. Богдан, Л. А. Нохріна ; за заг. ред. І. М. Писаревського ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 159 с.
2. Аніпко Н. П. Туристичне країнознавство. Західна та Північна Європа / Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича : Рута, 2022. 235 с.
3. Анісімов С. В. Пріоритетність розвитку рекреаційних територій локального рівня (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Анісімов Станіслав Валерійович ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 23 с.
4. Аріон О. В., Уліганець С. І., Дмитрук О. Ю. Географія туризму / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Інтердрук, 2019. 205 с.
5. Безсмертнюк Т. П. Туристсько-рекреаційне використання природно-заповідного фонду Північно-Західної України : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Безсмертнюк Тарас Петрович ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луцьк, 2017. 248 арк.
6. Безуглий В. В., Костащук І. І., Яворська В. В. Географія всесвітньої спадщини (туристичні атракції) / Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Дніпро : Ліра, 2021. 527 с.
7. Браславська О. В. Рекреаційна географія / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Вінниця : Рогальська І. О. [вид.], 2020. 328 с.
8. Бучко Ж. І. Транскордонні рекреаційно-туристичні комплекси України: методологія дослідження та пріоритети розвитку : дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11 / Бучко Жанна Іванівна ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 487 арк.

9. Гапоненко Г. І., Парфіненко А. Ю., Шамара І. М. Організація сільського зеленого туризму / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Суми : Університетська книга, 2021. 299 с.
10. Географія, туризм і природокористування - 2019 : матеріали Регіон. студент. наук. конф. каф. туризму та готел.-ресторан. справи у Нац. ун-ті вод. госп-ва та природокористування, [14 трав. 2019 р.] / [редкол.: В. С. Мошинський (голов. ред.) та ін.] ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Рівнен. від. Укр. геогр. т-ва, Каф. туризму та готел.-ресторан. справи. Рівне : О. Зень [вид.], 2019. 115 с.
11. Географія, туризм і природокористування - 2021 : матеріали Регіон. студент. наук. конф. Рівнен. від-ня Укр. геогр. т-ва і каф. туризму та готел.-ресторан. справи Нац. ун-ту вод. госп-ва та природокористування / [редкол.: В. С. Мошинський (голова) та ін.] ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Рівнен. від-ня Укр. геогр. т-ва, Каф. туризму та готел.-ресторан. справи. Рівне : О. Зень [вид.], 2021. 105 с.
12. Гетьман В. І. Екотуризм: національні природні парки і біосферні заповідники (на прикладі Українських Карпат і Полісся) : монографія. Київ: Талком, 2019. 142 с.
13. Гетьман В. І. Ландшафтно-рекреаційні ресурси екотуризму Українських Карпат : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Гетьман Володимир Іванович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 228 арк.
14. Гетьман В. І., Гринюк Д. Ю., Гринюк Т. А. Природно-заповідні території України: екотуризм та сільська гостинність : монографія. Київ : Талком, 2023. 211 с.
15. Головач І. І. Оздоровчий туризм / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ф-т здоров'я, фіз. виховання і спорту, Каф. фіз. виховання і педагогіки спорту. Київ : Знання України, 2024. 177 с.
16. Гринасюк А. Р., Ільїн Л. В. Атрактивність ландшафтів Волинської області: теорія і практика оцінювання : монографія / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 195 с.

- 17.Гринюк Д. Ю., Степанець І. О., Борисова О. В. Туристичне краєзнавство. Гадяч та його околиці / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ : Київський університет, 2023. 111 с.
- 18.Денисик Б. Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Денисик Богдан Григорович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 173 арк.
- 19.Доценко А. І. Пам'ятні місця України у легендах та народних переказах : / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ : Університет "Україна", 2024. 219 с.
- 20.Доценко А. І. Туристичне краєзнавство / Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ : Ун-т "Україна", 2022. 127 с.
- 21.Драпушко Р. Г. Світоглядна парадигма українського туризму в умовах сучасних трансформаційних процесів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Драпушко Ростислав Григорович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 195 арк.
- 22.Дудзяк О. А. Розвиток сільського туризму як фактор економічної активності населення : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Дудзяк Оксана Антонівна ; Поділ. держ. аграр.-техн. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2013. 241 арк.
- 23.Екогеографія та екотуризм / Петрук В. Г. [та ін.] ; Вінниц. райрада, Інформ. центр розвитку туризму Вінниц. р-ну, Ін-т екол. безпеки та моніторингу довкілля Вінниц. нац. техн. ун-ту. Вінниця : Нілан, 2016. 177 с.
- 24.Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області : монографія / Габчак Н. Ф. [та ін.] ; ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", Ф-т туризму та міжнар. комунікацій. Ужгород : Говерла, 2018. 390 с.
- 25.Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-12 жовтня 2007р. / Карпат. біосфер. заповідник [та ін.] ; відп. ред. Ф. Д. Гамор. Рахів, 2007. 406 с.

- 26.Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму / [В. В. Лепський та ін.] ; КЗ "Черкас. обл. центр мед.-соц. експертизи ЧОР", Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2019. 562 с.
- 27.Європейський досвід популяризації історичної спадщини та культурного туризму : навч. посіб. / І. Я. Кулиняк [та ін.]. Львів : Растр-7, 2023. 254 с.
- 28.Замки та палаци в туризмі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 28 листоп. 2023 р. / [упоряд. І. Винниченко] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Кат. країнознавства та туризму [та ін.]. Київ : Геопринт, 2023. - 208 с.
- 29.Івашина Л. П. Механізми державного регулювання розвитку сільського зеленого туризму : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Івашина Людмила Петрівна ; Нац. ун-т цивіл. захисту України. Харків, 2018. 218 арк.
- 30.Імплементация європейського досвіду комплементарного розвитку сталого сільського туризму та креативних індустрій : монографія / [А. В. Череп та ін.] ; за заг. ред.: А. В. Череп, Н. С. Венгерської ; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя : Гельветика, 2023. 222 с.
- 31.Інтерактивна консалтингова система для сільського туризму : [колект.] монографія / Кальна-Дубінюк Т. П. [та ін.] ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : НУБіП України, 2019. 134 с.
- 32.Кафарський О. В. Сільський туризм в Україні: конституційно-правові засади організації та діяльності : [монографія] / Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування, Нац. наук. ін-т права. Рівне : Петраш К. Т., 2019. 247 с.
- 33.Конох А. А. Формування фахової компетентності майбутніх викладачів фізичного виховання у сфері екологічного туризму : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Конох Андрій Анатолійович ; Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2020. 20 с.
- 34.Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму : Довідник-путівник. Чернівці : Зелена Буковина, 2002. 112 с.

- 35.Коротун С. І., Кушнірук Ю. С. Природні та медико-географічні передумови використання рекреаційних ресурсів Рівненської області : монографія / Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : О. Зень [вид.], 2022. 174 с.
- 36.Красавцева Л. Ю. Теоретичні аспекти державного управління сферою екологічного туризму в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Красавцева Людмила Юріївна ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2015. 19 с.
- 37.Ліп'яніна-Гончаренко Х. В. Інформаційна технологія моделювання та аналізу туристичного попиту на основі когнітивно-статистичного підходу : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Ліп'яніна-Гончаренко Христина Володимирівна ; Тернопіл. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2019. 190 арк.
- 38.Макаренко М. П. Сумська область: 1939 - 2019 рр. Економіка і суспільство / М. П. Макаренко. Суми : Мрія, 2019. 219 с.
- 39.Машкова О. В., Нападовська Г. Ю. Рекреаційна географія / Херсон. держ. ун-т, Ф-т біології, географії і екології, Каф. соц.-екон. географії. Херсон : Вишемирский В. С., 2018. 35 с.
- 40.Міщенко О. В. Розвиток екологічного туризму в національних природних парках Волинської області : монографія / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 163 с.
- 41.Національна доповідь про екотуризм в Україні / підгот. Т. Ф. Панченко [та ін.]. Київ, 1999. 24 с.
- 42.Оздоровчий туризм / І. Й. Малинський [та ін.] ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. 325 с.
- 43.Оленич І. М. Ландшафтознавча організація геоінформаційних систем рекреаційних туристичних ресурсів Карпатського національного природного парку : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Оленич Ірина Михайлівна ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2020. 20 с.

44. Опря Б. О. Релігійний туризм / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Рута, 2022. 153 с.
45. Організація сільського туризму в агросадибах / Шершун М. Х. [та ін.] ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Рівнен. центр маркетинг. дослідж. Рівне : Волинські обереги, 2016. 234 с.
46. Організація спортивно-оздоровчого туризму / уклад.: Іван Васкан, Анжела Медвідь ; Чернівец. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича : Рута, 2023. 163 с.
47. Павленко В. І. Дещо про Карпати, дещо про туризм або магія гір : [практ. поради туристам-початківцям, краєзнав. матеріали] / В. Павленко. Чернівці: Технодрук, 2016. 146 с.
48. Перспективи популяризації історичної спадщини та культурного туризму в Україні: досвід європейських країн : тези доп. II міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених (Львів, 9-10 трав. 2024 р.) / Нац. ун-т "Львів. політехніка", Ін-т економіки і менеджменту, Каф. менеджменту орг. [та ін.]. Львів : Растр-7, 2024. 153 с.
49. Перспективи популяризації історичної спадщини та культурного туризму в Україні: досвід європейських країн : тези доп. міжнар. студент. наук.-практ. конф. (Львів, 11-12 трав. 2023 р.) / Нац. ун-т "Львів. політехніка", Ін-т економіки і менеджменту, Каф. менеджменту орг. [та ін.]. Львів : Растр-7, 2023. 117 с.
50. Перспективи розвитку туризму в Україні : зб. ст. до ювілею Президента Асоц. навч. закл. України турист. і готел. профілю, Заслуж. працівника культури України, ректора Київ. ун-ту туризму, економіки і права, д-ра пед. наук, проф. Володимира Кириловича Федорченка / [відп. ред.: Федорченко Н. В., Мініч І. М.] ; Київ. ун-т туризму, економіки і права, НДІ приват. права і підприємництва ім. В. Г. Бурчака, Центр прав. забезп. туризму. Тернопіль: Підручники і посібники, 2019. 304 с.

- 51.Печенюк А. П. Формування стратегії розвитку сільського зеленого туризму: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Печенюк Алла Петрівна ; Поділ. держ. аграр.-техн. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2018. 225 арк
- 52.Проблеми та перспективи впровадження європейського досвіду диверсифікації сільського туризму в Україні на засадах креативності та збалансованості : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2022 р. / [ред.: А. В. Череп, Н. С. Венгурська] ; Національний Еразмус+ Офіс в Україні, Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя : Гельветика, 2022. 218 с.
- 53.Проблеми та перспективи впровадження європейського досвіду диверсифікації сільського туризму в Україні на засадах креативності та збалансованості : зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 верес. 2021 р. / [ред.: А. В. Череп, Н. С. Венгурська] ; Нац. Еразмус+ офіс в Україні, Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 199 с.
- 54.Психологія та туризм : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27 трав. 2022 р. / [упоряд.: Ігор Винниченко, Інна Тищук] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ф-т психології, Геогр. ф-т [та ін.]. Київ : Геопринт, 2022. 218 с.
- 55.Рихлицька Х. М. Розвиток підприємств сільського зеленого туризму в контексті кластерного підходу : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Рихлицька Христина Михайлівна ; Приват. ВНЗ "Європ. ун-т". Київ, 2013. 263 арк.
- 56.Романова А. А. Туристична індустрія: стратегія розвитку та управління: монографія / Романова Анна Анатоліївна ; Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів : Брагинець О. В. [вид.], 2018. 399 с.
- 57.Романюк І. А. Інноваційно-інвестиційні механізми та маркетингові стратегії розвитку підприємств сільського зеленого туризму: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Романюк Ірина Анатоліївна ; Полтав. держ. аграр. академія. Полтава, 2021. 40 с.
- 58.Семенова М. В. Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності: монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ прав. забезп. інновац. розвитку. Харків : Оберіг, 2019. 193 с.

59. Сич В. А., Яворська В. В., Коломієць К. В. Основи екологічного туризму / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Геол.-геогр. ф-т. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2018. 238 с.
60. Спортивно-туристичне орієнтування / [уклад.: В. М. Завійська, І. М. Блащак] ; Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. торг.-екон. ун-т. Львів: Вид-во Львів. торг.-екон. ун-ту, 2023. 291 с.
61. Стафійчук В. І. Рекреалогія. Херсон : Олді-Плюс, 2017. 404 с.
62. Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища : монографія / О. Г. Топчієв [та ін.] ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Кам'янець-Подільський : Панькова А. С. [вид.], 2020. 331 с.
63. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України : матеріали І Всеукр. студент. наук.-практ. конф., 2-3 берез. 2016 р. / Львів. держ. ун-т фіз. культури. Львів : ЛДУФК, 2016. 117 с.
64. Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю утворення Льот. акад., 1-2 квіт. 2021 р. / [редкол.: О. О. Чумак та ін.]; Укр. держ. центр нац.-патріот. виховання, краєзнавства і туризму учнів. молоді [та ін.]. Дніпро : Середняк Т. К. [вид.], 2021. 505 с.
65. Терлецька О. В. Геоекологічний стан та екотуристичні перспективи Дрогобицької урбосистеми : монографія / Терлецька Оксана Василівна; Львів. нац. ун-т вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Львів : Простір-М, 2020. 199 с.
66. Туристичні кластери : монографія / [А. А. Мазаракі та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 183 с.
67. Цимбалова Т. А. Мобільне житло як функціонально-типологічний різновид сучасного житлового будівництва : дис. ... канд. архітектури : 18.00.02 / Цимбалова Тетяна Анатоліївна ; Придніпров. держ. акад. буд-ва та архітектури, Харків. нац. ун-т буд-ва та архітектури. Харків, 2019. 209 арк.

68. Шульга В. П. Суспільно-географічне дослідження екологічного туризму Сумської області [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Шульга Володимир Петрович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 214 арк.
69. Ярмоменко С. Г. Туристичні ресурси України / Одес. нац. екон. ун-т. Херсон: Олді-плюс, 2021. 470 с.
70. Guidelines for writing a yearly paper on the academic discipline "Organization of tourism (Organization of tourist travel)" for students of training direction 6.140103 "Tourism" of all forms of study / Simon Kuznets Kharkiv nat. univ. of economics ; [comp. by O. Stryzhak]. Kharkiv : S. Kuznets KhNUE, 2016. 26 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**Розрахунок економічної ефективності екотуристичних маршрутів
«Слідами льодовика» та «Мальовничий Сейм»: очікувані доходи,
витрати та мультиплікатор економічного впливу на місцеву економіку**

<i>Показник</i>	<i>Маршрут «Слідами льодовика»</i>	<i>Маршрут «Мальовничий Сейм»</i>	<i>Коментар</i>
Кількість туристів на рік	3 000	1 500	Водний туризм має меншу пропускну здатність, але більшу тривалість перебування
Середні витрати туриста на день (грн)	800	1 200	Включає проживання, харчування, транспорт, сувеніри
Середня тривалість перебування (дні)	2	9	Пішохідний маршрут коротший; водний маршрут довготриваліший
Очікувані річні доходи (тис. грн)	4 800 000	16 200 000	Доходи = туристи × витрати на день × кількість днів
Витрати на інфраструктуру (тис. грн)	1 200	3 000	Включає маркування, туристичні стоянки, інформаційні таблички
Витрати на обслуговування та персонал (тис. грн)	600 000	1 800 000	Екскурсоводи, транспорт, рятувальні служби
Загальні витрати (тис. грн)	1 800 000	4 800 000	Інфраструктура + обслуговування

Чистий дохід (тис. грн)	3 000 000	11 400 000	Доходи – витрати
Мультиплікатор економічного впливу	1,5	1,7	Кожна гривня туристичних доходів стимулює додаткові доходи місцевих бізнесів
Загальний економічний ефект для регіону (тис. грн)	4 500 000	19 380 000	Чистий дохід × мультиплікатор
Створені робочі місця (шт.)	30	60	Безпосередньо пов'язані з туризмом та сервісом
Додаткові надходження до бюджету (тис. грн)	300 000	1 140 000	Податки від туристичних витрат та діяльності бізнесу
Рентабельність проекту (%)	166	237	Чистий дохід / загальні витрати × 100
Соціальний ефект	Підвищення зайнятості, залучення місцевих ресурсів	Довготривале перебування туристів, розвиток культурних програм	Якісна оцінка
Додаткові вигоди	Популяризація екотуризму, освітні програми	Підтримка збереження природних та культурних цінностей	Нематеріальний ефект

Історико-культурне районування Сумської області

Межі історико-культурних областей Сумщини:

I – Північна. II – Центральна. III – Південна. IV – Західна